

Джін Шарп

**ВІД ДИКТАТУРИ
ДО ДЕМОКРАТІЇ**

**концептуальні засади
здобуття свободи**

Інститут ім. Альберта Ейнштейна

ДЖІН ШАРП

**Від диктатури до демократії:
*концептуальні засади здобуття свободи***

ББК 66
Ш 26

*Українське видання побачило світ завдяки фінансовій підтримці
Інституту ім. Альберта Ейнштейна*

Ш 26 **Шарп Дж.** Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Ін-т ім.А.Ейнштейна.
ISBN 966-665-174-2

Книга “Від диктатури до демократії” вперше опублікована у Бангкоці 1993 р. Комітетом з відновлення демократії у Бірмі спільно з Хітом П’яінгом (Khit Pyaing, The New Era Journal). З того часу книгу було перекладено принаймні вісьмома мовами та видано, зокрема, в Сербії, Індонезії і Таїланді. У Сполучених Штатах Америки книгу видано двічі. Для української версії автор надіслав більш актуальну статистичну інформацію. Український переклад книги здійснений Мар’яною Шипош з англійської мови за другим американським виданням.

ББК 66

Усі матеріали публікації перебувають
у громадському користуванні і можуть
відтворюватися без попередньої згоди автора.
Посилання на це джерело вітається.

ISBN 966-665-174-2

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	5
<i>Розділ перший</i>	
РЕАЛІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ДИКТАТУРУ	8
Вічна проблема	9
До свободи через насильство	11
За допомогою перевороту, виборів чи іноземних визволителів?	12
Погляньмо правді в очі	14
<i>Розділ другий</i>	
ПІДВОДНІ РИФИ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕСУ	16
Переваги та недоліки переговорів	16
Капітуляція за домовленістю	17
Сила і справедливість під час переговорів	18
“Поступливі” диктатори	19
Про яке перемир’я йде мова?	20
Підстави для надії.....	21
<i>Розділ третій</i>	
ЗВІДКИ БЕРЕТЬСЯ СИЛА	23
Байка про “мавпячого короля”	23
Основні джерела політичної сили	24
Центри демократичної сили	26
<i>Розділ четвертий</i>	
ДИКТАТУРА МАЄ СЛАБКІ МІСЦЯ	29
Знайти “ахіллесову п’яту”	29
Слабкі місця диктаторських режимів.....	29
Атака на слабкі місця диктатури	31
<i>Розділ п’ятий</i>	
ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ	32
Механізм ненасильницької боротьби.....	32
“Зброя” ненасильницької боротьби та дисципліна.....	33
Відкритість, таємність і високі стандарти	36
Зміна балансу сил	37
Чотири механізми перетворень.....	37
Демократичні наслідки політичного спротиву	39
Складність ненасильницької боротьби	40
<i>Розділ шостий</i>	
ПОТРЕБА СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ	41
Реалістичне планування.....	41
Перешкоди плануванню	42
Чотири важливих поняття у стратегічному плануванні.....	45

Розділ сьомий

ПЛАНУВАННЯ СТРАТЕГІЇ	48
Вибір засобів	49
Планування заради демократії	50
Зовнішня допомога.....	50
Визначення генеральної стратегії.....	51
Планування стратегій окремих кампаній	53
Поширення ідеї відмови від співпраці	55
Репресії та контрзаходи	56
Дотримання стратегічного плану	57

Розділ восьмий

ПОЛІТИЧНИЙ СПРОТИВ У ДІЇ	58
Вибірковий опір.....	58
Символічний виклик	59
Поширення відповідальності	60
Мішень – сила диктатора.....	61
Зміни у стратегії	63

Розділ дев'ятий

ЗНИЩЕННЯ ДИКТАТОРСЬКОГО РЕЖИМУ.....	64
Розширення свободи	65
Повалення диктатури	67
Відповідальність за успіх	68

Розділ десятий

ФУНДАМЕНТ ДЛЯ МІЦНОЇ ДЕМОКРАТІЇ	70
Загроза нової диктатури	70
Як уникнути державного перевороту.....	71
Розробка проекту нової конституції	72
Демократична оборонна стратегія.....	72
Відповідальність, гідна високої оцінки.....	73

Додаток

МЕТОДИ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ.....	75
ПРИМІТКИ ЩОДО ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕВИДАННЯ ЦЬОЇ ПУБЛІКАЦІЇ.....	82

Передмова

Протягом багатьох років автора цих рядків хвилювало, як можна запобігти встановленню диктатури чи позбутися її. Такий інтерес частково пояснюється переконанням, що людську особистість не має права пригнічувати чи знищувати жоден режим. Переконання зміцнювалося із перечитуванням літератури про важливість дотримання прав людини, про природу диктатури (від Арістотеля до аналізу тоталітаризму) та її історію (особливо нацистського й сталінського режимів).

Протягом кількох років автор знайомився з людьми, які жили й страждали при правлінні нацистів, пройшли через концентраційні табори. У Норвегії ми познайомилися з тими, хто боровся з фашистами і вижив, а також дізнались про тих, хто загинув. Ми розмовляли з євреями, яким вдалося уникнути фашистських лабетів, а також людьми, які допомагали рятувати їх.

Відомості про терор комуністичного правління у різних країнах переважно зібрані з літератури й меншою мірою – шляхом особистих контактів. Наслідки правління цих режимів видаються авторові тим більш жахливими, що диктатура встановлювалася під гаслами звільнення від гноблення та експлуатації.

За останні десятиріччя справжнє обличчя сучасних диктатур у таких країнах, як Панама, Польща, Чилі, Тибет і Бірма, відкрилось завдяки зустрічам з людьми, що приїхали з цих країн. Від жителів Тибету, які боролися з китайською комуністичною агресією, росіян, очевидців і учасників перевороту у серпні 1991 р., тайців, які мирним шляхом запобігли поверненню до військового правління, ми отримували свідчення підступної природи диктатури.

Почуття гніву та обурення жорстокістю, а також захоплення спокійним героїзмом хоробрих чоловіків і жінок зміцнились після відвідання місць, в яких небезпека усе ще залишалася великою, але спротив хоробрих тривав. Це поїздки до Панами під час правління Норьєги, до Вільнюса (Литва) у період радянських репресій, відвідання площі Тяньаньмін у Пекіні під час святкової демонстрації свободи й у ту страшну ніч, коли на неї вперше були введені броньовані машини піхоти, а також

штабу демократичної опозиції “визволеної Бірми” у джунглях Мейнерплау.

Автору довелося також відвідати місця, де загинули люди, наприклад, телевізійну вежу й кладовище у Вільнюсі, громадський парк у Ризі, де розстрілювали людей, центр Феррари у північній Італії, де фашисти розстріляли членів руху опору, а також стояти біля ями-могили у Мейнерплау, заповненої тілами людей, які загинули надто молодими. Сумно думати, що будь-яка диктатура залишає по собі стільки смертей і руйнувань.

Почуття стурбованості й набутий досвід утвердили віру в можливість запобігти наступу тиранії. Боротьба проти диктатури може бути успішною і без масового взаємного знищення. Диктатуру можна перемогти, водночас не допустивши, щоб з попелу постала нова.

Ми спробували ретельно обміркувати найбільш ефективні способи успішного повалення диктатури за мінімальних страждань та жертв. При цьому ми спиралися на результати багаторічного вивчення диктатур, рухів опору, революцій, політичної думки, систем правління, і, особливо, дієвої ненасильницької боротьби.

Як наслідок з'явилося це видання. І хоч воно далеке від досконалості, все ж, сподіваємось, надасть допомогу в організації й плануванні визвольних рухів, які від цього стануть більш потужними та ефективними.

Основну увагу навмисно зосереджено на загальних проблемах повалення диктатури й недопущення нової. Автор не береться аналізувати реалії та давати поради стосовно якоїсь конкретної країни, однак сподівається, що цей загальний аналіз може виявитися корисним для людей з, на жаль, надто багатьох країн, які опинились віч-на-віч з диктаторськими режимами. Вони самі повинні оцінити можливість застосування цього аналізу до своєї ситуації і ступінь придатності даних рекомендацій для їхньої боротьби за звільнення.

Автор висловлює подяку за допомогу у написанні і публікації цієї праці: Брюсу Дженкінсу, особливому помічнику автора – за неоціненний внесок у визначення головних проблем у формі і наповненні дослідження, а також за доречні рекомендації більш енергійно та чітко висвітлювати проблемні аспекти (особливо

стосовно стратегії), за допомогу у структурній реорганізації та внесення редакторських правок; за допомогу в редагуванні Стівену Коуді; д-ру Крістоферу Круглеру й Роберту Хелві – за важливі критичні зауваження і поради; д-ру Хейзел Макферсон й д-ру Патриції Паркмен – за надану інформацію про боротьбу, відповідно, в Африці й Латинській Америці.

Попри значний внесок цих людей, відповідальність за аналіз і висновки автор бере на себе.

У ході аналізу жодного разу не стверджується, що боротьба з диктатурою є справою легкою, яка не вимагає жертв. Будь-які форми боротьби криють в собі труднощі і втрати. Природно, що протистояння диктаторам вимагатиме жертв. Однак автор сподівається, що цей аналіз стане стимулом для лідерів руху опору при виробленні стратегії, здатної зміцнити його і водночас мінімізувати втрати.

Цей аналіз також не дає підстав стверджувати, що після повалення конкретної форми диктатури враз щезнуть усі проблеми. Повалення режиму не приводить до Утопії. Навпаки, воно відкриває можливості для наполегливої і тривалої роботи, спрямованої на створення більш справедливих соціальних, економічних й політичних умов та усунення всіх інших форм несправедливості й гноблення. Автор сподівається, що коротке ознайомлення зі шляхами повалення диктатури може виявитись корисним усюди, де народ перебуває під гнітом і має бажання звільнитися.

Джін Шарп

6 жовтня 1993 року

Інститут ім. Альберта Ейнштейна

427 Newbury Street

Boston, Massachusetts 02115-1801

USA

Розділ перший

РЕАЛІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ДИКТАТУРУ

За останні роки різноманітні диктаторські режими, міжнародні та внутрішні за своєю природою, були повалені чи ослаблені за допомогою організованого руху громадської непокори. Деякі з них вважалися добре захищеними і невразливими, однак виявилися неспроможними встояти під тиском злагоджених дій політичного, економічного та соціального народного спротиву.

Починаючи з 1980 року, шляхом переважно ненасильницького народного спротиву були повалені диктатури в Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Східній Німеччині, Чехословаччині та Словенії, Мадагаскарі, Малі, Болівії і Філіппінах. Ненасильницький рух опору сприяв демократизації режимів у Непалі, Замбії, Південній Кореї, Чилі, Аргентині, Гаїті, Бразилії, Уругваї, Малаві, Таїланді, Болгарії, Угорщині, Заїрі, Нігерії, в різних частинах колишнього Радянського Союзу (відігравши також визначальну роль у тому, що спроба жорсткого державного перевороту у серпні 1991 року зазнала невдачі).

За останні роки масовий політичний спротив¹ також спостерігався в Китаї, Бірмі й Тибеті. І хоча події в цих країнах не призвели до повалення диктатури чи окупаційної влади, вони допомогли викрити перед світовою спільнотою бруталну сутність цих регресивних режимів, а також збагатили народи світу цінним досвідом подібної форми боротьби.

Повалення диктатур у країнах, про які йшлося вище, звісно, не вирішило всіх проблем цих суспільств: бідність, злочинність,

---

¹ Термін уперше вжив в аналогічному контексті Роберт Хелві. “Політичний спротив” – це ненасильницька боротьба (протест, втручання або відмова від співпраці), яка ведеться демонстративно, відверто й активно для досягнення політичних цілей. Термін виник у відповідь на плутанину і неправильне трактування понять, що призводили до ототожнення ненасильницької боротьби з пацифізмом та моральною чи релігійною терпимістю. “Спротив” означає зважений виклик органам влади через непокору, що виключає будь-яке підпорядкування. “Політичний спротив” окреслює середовище, в якому відбуваються певні дії (політичне середовище), а також його мету (політична влада). Переважно термін вживається для позначення відповідних дій населення, спрямованих на те, щоб перейняти контроль над урядовими інституціями шляхом безперервного тиску на їхні джерела влади та зваженого застосування стратегічного планування і необхідних для цього операцій. У цій публікації терміни “політичний спротив”, “ненасильницький опір” та “ненасильницька боротьба” вживатимуться по чергово, хоча два останні стосуються боротьби з ширшим колом цілей (соціальних, економічних, психологічних тощо).

надмірна бюрократизація та погіршення стану навколишнього середовища часто залишаються у спадок від жорстоких режимів. І хоча падіння цих диктатур не зменшило страждання жертв утисків, воно відкрило шлях до відродження суспільств, які б ґрунтувалися на політичній демократії, особистих свободах та соціальній справедливості.

Вічна проблема

Останнім часом у світі й справді спостерігається тенденція до значної демократизації і свободи. За даними громадської організації “Дім Свободи” (Freedom House), яка проводить щорічні міжнародні опитування про стан дотримання політичних і громадянських прав та свобод, за двадцять років (1983-2003) країн, які визнають себе “вільними”, стало значно більше²:

	Вільні	Частково вільні	Не вільні
1983	54	47	64
1993	75	73	38
2003	89	55	48

Однак таку позитивну тенденцію затьмарює наявність значної кількості народів, які все ще живуть в умовах тиранії. Станом на середину 2002 року 35% з 6,2-мільярдного населення світу проживає в країнах та на територіях, класифікованих як “не вільні”³, і це здебільшого ті країни, в яких жорстко обмежуються політичні права та громадянські свободи. У 48 країнах та на 8 територіях, що були визначені як “не вільні”, влада належить військовим диктатурам (наприклад, у Бірмі та Судані), традиційним репресивним монархіям (Саудівська Аравія, Бутан), домінуючим політичним партіям (Китай, Північна Корея), іноземним окупантам (Тибет і Західна Сахара) або ж вони перебувають на перехідному етапі.

² Freedom House, Freedom in the World 2003: An Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2003), p. 9. See pp. 692-696 for a description of Freedom House’s categories of “Free,” “Partly Free,” and “Not Free”.

³ Там само. С. 8.

На сьогодні багато країн перебувають у стані швидких економічних, політичних і соціальних змін. Незважаючи на суттєве збільшення кількості держав за останні двадцять років у категорії “вільних” існує значний ризик, що багато країн, зіткнувшись з такими швидкими кардинальними змінами, почнуть розвиватися у протилежному напрямку, що призведе до нових форм диктатури. Військові кліки, амбіційні лідери, обрані посадові особи і доктринальні політичні партії не проминуть скористатися нагодою, щоб нав’язати свою волю. Державні перевороти є і залишаться поширеним явищем. Багато народів знову будуть позбавлені основних прав людини і політичних свобод.

На жаль, ми все ще живемо минулим. Проблема диктатури має глибоке коріння. Народи багатьох держав десятиліттями чи навіть століттями зазнавали утисків як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Беззаперечна покора органам влади часто насаджувалася протягом тривалого часу. У крайніх випадках соціальні, політичні, економічні і навіть релігійні інститути суспільства – поза державним контролем – свідомо послаблювалися, підпорядковувалися чи навіть заміщувалися новими продиктаторськими структурами, які використовувалися державою або правлячою партією для контролю над суспільством. Населення часто атомізувалося, перетворюючись на масу ізольованих індивідів, неспроможних діяти спільно заради досягнення свободи, покладатися одне на одного чи навіть зробити бодай щось із власної ініціативи. Наслідки цього передбачити не важко: народ стає слабким, втрачає впевненість у собі і не здатен чинити опір. Часто люди настільки залякані, що не наважуються виявляти свою ненависть до диктатури чи своє прагнення до свободи навіть серед своїх рідних та друзів. Вони надто нажахані, щоб чинити серйозний громадський опір. Зрештою, думають вони, яка від цього користь? Натомість їх очікують непотрібні страждання і майбутнє без надії.

Умови в сучасних диктатурах можуть бути значно гіршими, ніж раніше. В минулому дехто все ж намагався чинити опір, відбувалися короточасні масові мітинги протестів і демонстрації. Іноді воскресав дух непокори, іноді окремі особи чи невеличкі групи вдавалися до короточасних, але важливих кроків, декларуючи якісь принципи або просто виявляючи свою

непокору. Та якими шляхетними не були б їхні цілі, подібні акти спротиву, що відбувалися в минулому, часто виявлялися неспроможними подолати людський страх і звичку підкорятися, що є важливою передумовою повалення диктатури. Прикро, що такі дії натомість могли призвести до ще більших страждань і смертей, а не до перемоги чи хоча б зародження надії.

До свободи через насильство

То як слід діяти за таких обставин? Очевидні методи здаються неефективними. Конституційні й законодавчі бар'єри, судові рішення і громадську думку диктатори зазвичай просто ігнорують. Зрозуміло, що, реагуючи на жорстокість, тортури, зникнення та вбивства, люди схильні вважати насильство єдиним засобом повалення диктатури. Розлючені жертви іноді об'єднувалися для боротьби з жорстокими диктаторами, вдаючись до будь-яких можливих насильницьких і військових засобів, та не зважаючи на очевидну нерівність сил. Часто ці люди боролися відчайдушно, ціною великих страждань і жертв. Їхні звершення інколи були й справді визначними, проте дуже рідко вони завойовували свободу. Люті повстання можуть викликати у відповідь жорстокі репресії, залишаючи народ ще більш безпорадним, аніж до того.

Якими б вагомими не були переваги насильницьких засобів боротьби, одне залишається очевидним: *покладаючи надії на силові методи, ми обираємо той спосіб боротьби, в якому суперник практично завжди має перевагу.* Диктатори володіють надзвичайно широким арсеналом засобів насильства. І як би довго не протрималися у використанні насильницьких засобів демократи, уникнути суворих військових реалій їм все одно не вдасться – диктатори майже завжди мають перевагу у військовій техніці, амуніції, транспортних засобах та військовій силі. Попри всю свою хоробрість, демократи практично ніколи не можуть зрівнятися з ними. Якщо організувати наступальні військові дії неможливо, деякі дисиденти обирають партизанські методи боротьби, однак партизанська боротьба дуже рідко мала сприятливі наслідки для населення чи сприяла демократизації. Партизанська боротьба – це не вихід, особливо враховуючи те, що чим далі, тим більше вона призводить до величезних втрат серед власного населення. Техніка також не є гарантією від

помилки, навіть у сукупності з попереднім теоретичним і стратегічним аналізом, а іноді й міжнародною підтримкою. Партизанські війни часто ведуться протягом тривалого часу. Правлячий уряд часто пригноблює цивільне населення, що спричиняє людські страждання і суспільну дезорієнтацію. Навіть якщо партизанська боротьба є успішною, її негативні структурні наслідки зазвичай значні й тривалі. У відповідь на подібні контрзаходи правлячий режим відразу ж посилює тиск. І коли партизани все ж перемагають, встановлюється новий режим, набагато більше диктаторський, як наслідок централізованого впливу військових сил і послаблення чи знищення у горнілі такої боротьби незалежних суспільних груп та інституцій, життєво необхідних для встановлення і підтримання демократичного суспільства. Ті, хто протистоїть диктатурі, повинні шукати інші шляхи.

За допомогою перевороту, виборів чи іноземних визволителів?

Військовий переворот, спрямований проти диктатури, може видатися порівняно легким і близьким шляхом до повалення ненависного режиму. Однак він має серйозні недоліки. Передовсім, він не усуває нерівномірного розподілу влади між населенням з одного боку та елітою, яка контролює уряд і силові структури, з іншого. Швидше за все, усунення від владних позицій конкретних осіб чи клік просто створить ситуацію, за якої їхнє місце зможе посісти інша група. Теоретично, ця нова група може проводити більш м'яку політику та демонструвати свою відкритість щодо демократичних реформ. Проте насправді все якраз навпаки.

Зміцнивши свої позиції, нова кліка може бути більш амбіційною, ніж попередня. І невдовзі це нове владне угруповання, на яке покладалися великі надії, матиме змогу діяти на власний розсуд, не рахуючись з вимогами дотримання демократії та прав людини. Отже, таке вирішення проблеми диктатури є неприйнятним.

Вибори також не можуть бути дієвим інструментом справді значних політичних змін за умов диктатури. Деякі диктаторські режими, наприклад держави соціалістичного табору у сфері абсолютного впливу Радянського Союзу, вдавалися до виборів,

щоб продемонструвати свою демократичність. Однак такі вибори були ні чим іншим, як контрольованими з боку влади показовими плебісцитами, завданням яких було лише легітимізувати прихід до влади кандидатів, вже раніше призначених диктаторами. Перебуваючи під тиском, диктатори інколи погоджуються на нові вибори, однак тільки для того, щоб згодом поставити на важливі урядові посади своїх маріонеток. Якщо ж опозиція все-таки була допущена елітою до участі у виборах і навіть насправді перемогла, як це сталося у Бірмі 1990 року та в Нігерії 1993 року, результати виборів були просто проігноровані, а переможців залякували, арештовували чи навіть страчували. Диктаторам не властиво допускати проведення чесних виборів, адже в результаті вони опиняться без влади.

Твердження про те, що пригноблене населення не здатне діяти ефективно, є слушним щодо конкретного періоду в історії держави. Як уже зазначалося, воно не бажає боротись і часто просто не здатне на це: через брак впевненості у своїх силах люди не знають навіть, як допомогти самим собі. Багато громадян пов'язують свої надії на визволення з зовнішніми силами: "громадською думкою", Організацією Об'єднаних Націй, якоюсь конкретною державою, міжнародними економічними чи політичними санкціями тощо.

Цей шлях, можливо, виглядає обнадійливим, однак не слід беззастережно покладатися на допомогу ззовні. Надмірна впевненість може призвести до повного розчарування. Зазвичай іноземні визволителі не приходять, а якщо якась держава і втрутиться, то чи можна їй довіряти?

Тут варто наголосити на суворих реаліях, які стосуються надмірної надії на іноземне втручання:

- часто іноземні держави прагнуть сприяти чи навіть допомагати диктаторському режиму заради задоволення власних економічних чи політичних інтересів;
- іноземні визволителі також без особливих докорів сумління можуть зрадити тих, хто їм довіряв, порушити обіцянки, допомагаючи у справі визволення лише задля досягнення власних цілей;
- деякі іноземні держави боротимуться проти диктаторського режиму лише для того, щоб потім самим перейняти контроль над країною;

- зрештою, допомогою ззовні можна скористатися тільки тоді, коли режим уже розхитаний зсередини, і таким чином зосередити увагу міжнародного співтовариства на брутальній сутності диктатури.

Диктаторські режими існують здебільшого за рахунок певного розподілу сил всередині держави. Населення і суспільство зазвичай занадто слабкі, щоб завдати серйозних неприємностей режиму, оскільки багатство та влада зосереджені в руках однієї чи декількох осіб. І хоч диктаторський режим може виграти або похитнутися під дією зовнішніх чинників, його подальше існування залежить передусім від чинників внутрішніх.

Міжнародний тиск може бути дієвим лише за підтримки внутрішнього руху опору. Лише за цієї умови справді корисними і результативними стають такі заходи, як міжнародний економічний бойкот, ембарго, розрив дипломатичних відносин, виключення з міжнародних організацій чи відповідні кроки ООН.

Погляньмо правді в очі

Висновки очевидні і незаперечні. Для того, щоб повалити диктатуру ефективно та з найменшими втратами, необхідно виконати чотири нагальні завдання:

- підняти дух пригнобленого народу, його віру у власні сили та здатність до опору;
- зміцнити незалежні суспільні групи та інституції;
- створити потужні внутрішні сили опору;
- розробити виважену стратегію визволення від диктатури та втілити її в життя.

Визвольна боротьба – це час зміцнення віри у свої сили та внутрішнього зміцнення груп, що борються. Можна навести слова президента Ірландської національної земельної ліги Чарльза Стюарта Парнелла, які він виголосив під час ірландського страйку орендарів 1879-1880 років: “Не варто покладати надії на уряд... ви повинні сподіватися лише на власну рішучість... Допомагайте собі тим, що будете разом... підбадьоруйте тих серед вас, хто занепав духом..., тримайтеся разом, організовано... і ви обов’язково переможете... Коли ви усвідомите важливість об’єднання, тоді – і лише тоді – ви

зможете об'єднатися”⁴. Під натиском скоординованих та рішучих дій міцної та впевненої в собі сили опору, озброєної до того ж виваженою стратегією, диктатура не встоїть. Але необхідною умовою перемоги – програмою мінімум – є виконання чотирьох завдань, наведених вище.

Отже, визволення від диктатури передусім залежить від здатності кожного до визволення самого себе. Наведені вище приклади успішного руху політичної непокори – або ненасильницького спротиву заради досягнення політичних цілей – свідчать, що дієві засоби для визволення суспільств насправді існують, проте вони недостатньо широко застосовуються. Способи їх застосування ми розглянемо у наступних розділах. Але спочатку розглянемо такий засіб повалення диктатури, як переговори.

---

⁴ Patrick Sarsfield O'Hegarty, *A History of Ireland Under the Union, 1880-1922* (London: Methuen, 1952), pp. 490-491.

Розділ другий

ПІДВОДНІ РИФИ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕСУ

Зіткнувшись з надзвичайними труднощами у протистоянні диктатурі (про що йшлося в першому розділі), одні люди обирають позицію пасивної покори, інші, усвідомлюючи неможливість будь-яких демократичних перетворень у майбутньому, доходять висновку, що з очевидно непохитним диктаторським режимом варто домовитись. При цьому вони сподіваються за допомогою “примирення”, “компромісу” та “переговорів” забезпечити позитивні моменти існування режиму та припинити жорстокість. На перший погляд, за відсутності інших альтернатив такий варіант видається можливим і досить привабливим. Серйозна боротьба проти жорстокого режиму обіцяє мало приємного. То навіщо обирати цей шлях? Невже не можна, проявивши трохи здорового глузду, спробувати домовитись щодо поступового послаблення диктатури? Хіба демократи не здатні апелювати до загальнолюдських принципів і з їхньою допомогою крок за кроком переконати диктаторів відмовитися від гноблення населення, та, можливо, навіть домогтися остаточного встановлення демократії?

Можна піддавати сумніву твердження, що правда завжди лише на одному боці. Цілком можливо, що демократи просто не зрозуміли диктаторів, які діяли так чи інакше за складних обставин, насправді керуючись добрими намірами. Хтось вважає, що диктатори й самі б радо виплуталися зі складної ситуації, в якій опинилася країна, якщо б отримали якесь заохочення чи стимул. Сумнівно, що для них буде прийнятною формула “виграш або виграш”, яка передбачає вигоду для всіх сторін. Ризики та втрати від подальшої боротьби непотрібні, як і сама боротьба, якщо демократична опозиція прагне вирішити конфлікт лише мирним шляхом за допомогою переговорів (інколи навіть маючи підтримку досвідчених експертів або урядів інших держав). Хіба це не кращий спосіб, аніж виснажлива боротьба, хай навіть не збройна, а у формі ненасильницького спротиву?

Переваги та недоліки переговорів

Переговори – дуже дієвий засіб врегулювання конкретних питань під час конфлікту, яким не слід нехтувати. За деяких обставин, коли на карту поставлено не надто багато, і тому

компроміс цілком прийнятний, переговори можуть бути важливим засобом вирішення конфліктної ситуації. Це можна яскраво продемонструвати на прикладі страйку робітників з вимогою підвищення заробітної плати: в процесі переговорів зрештою буде досягнуто щось середнє між тим, що попередньо пропонували чи вимагали сторони. Однак трудові конфлікти з офіційними профспілками відрізняються від конфліктів з жорстоким режимом, коли на карту поставлено політичну свободу.

Якщо конфліктні питання є життєво важливими і зачіпають релігійні принципи, права людини або майбутнє суспільства загалом, досягти їх взаємовигідного врегулювання шляхом переговорів не вдасться, адже щодо певних засадничих принципів компроміс неможливий. Їх можна адекватно захистити тільки в разі перерозподілу влади на користь демократів. А такий перерозподіл досягається лише в процесі боротьби, але аж ніяк не переговорів. Звісно, не слід вважати, що до переговорів взагалі не варто вдаватися. Річ у тім, що за відсутності міцної демократичної опозиції повалити з їх допомогою сильну диктатуру нереально. Зрештою, іноді переговорний варіант повністю виключається, адже диктатори, посівши міцні позиції, можуть просто відмовитися йти назустріч своїм опонентам-демократам. Або ж останні щезнуть без сліду вже тоді, коли переговори розпочнуться.

Капітуляція за домовленістю

Часто окремі особи чи групи, схильні протистояти диктатурі за допомогою переговорів, керуються добрими намірами. Їх можна зрозуміти, особливо, коли збройній боротьбі проти брутального режиму не видно кінця. У такому разі весь народ, незважаючи на політичні переконання, прагне миру. Схоже, демократичні сили особливо схильні до переговорів у тих країнах, де диктатори мають яскраво виражену військову перевагу, і терпіти далі руйнування та втрати серед власного народу вже несила. За таких умов дуже спокусливим видається інший шлях захисту демократичних цінностей, який також передбачатиме припинення насильства.

Звичайно, пропозиція з боку диктаторів розпочати мирні переговори з демократичною опозицією виглядає підозріло, адже

вони й самі можуть в одну мить припинити жорстокість, не нав'язуючи війну своєму народові. За власною ініціативою, без будь-яких торгів, вони могли б, відновивши повагу до людських прав та гідності, звільнити політичних в'язнів, покласти край тортурам, припинити військові операції, зректися влади і вибачитись перед народом.

Коли диктатура досить сильна, однак рух опору її дратує, вона може під маскою “миру” домовитися з опозицією про капітуляцію. Заклик до переговорів звучатиме зворушливо, однак у них може критися серйозна загроза. Якщо ж, навпаки, опозиція винятково сильна, а режим перебуває під загрозою, диктатори здатні скористатися переговорами, щоб якомога довше зберегти контроль і владу. Демократи в жодному разі не повинні сприяти диктаторам у досягненні їхніх цілей. Слід пам'ятати про пастки, які представники правлячого режиму навмисно готуватимуть в процесі переговорів. Заклик до переговорів з принципових питань політичних свобод може бути просто спробою диктаторів схилити демократів до мирної капітуляції, і тоді жорстокості диктатури не буде кінця. Під час конфліктів такого типу єдино прийнятна роль переговорів полягає в тому, щоб наприкінці вирішальної боротьби забезпечити переможеному диктаторові можливість безпечно дістатися міжнародного аеропорту.

Сила і справедливість під час переговорів

Така характеристика переговорного процесу може видатися надто жорсткою. Що ж, спробуємо розвіяти деякі романтичні погляди. Насамперед необхідно тверезо оцінювати механізм ведення переговорів.

Насправді “переговори” не передбачають, що представники обох сторін зустрінуться на рівноправних засадах і будуть врегульовувати розбіжності, які призвели до конфлікту між ними. Треба запам'ятати дві речі: по-перше, майбутні домовленості аж ніяк не визначатимуться відносною справедливістю щодо поглядів та цілей сторін конфлікту; по-друге, вони значною мірою будуть залежати від силового потенціалу кожної з них.

Слід врахувати декілька складних питань. Що може в підсумку отримати кожна зі сторін, якщо інша не погодиться на досягнення домовленості за столом переговорів? Що робити, коли після укладення угоди інша сторона порушує її,

продовжуючи використовувати для досягнення власних цілей всі наявні ресурси, незважаючи на домовленості?

Критерієм досягнення згоди під час переговорів є не оцінка позитивних і негативних аспектів проблеми. Їм можна приділяти багато уваги, проте насправді результат переговорів залежить від оцінки абсолютного та відносного силового потенціалу сторін конфлікту. Як демократи можуть забезпечити те, щоб, принаймні, їхні мінімальні вимоги не були відхилені? І на що підуть диктатори з метою збереження свого контролю та знешкодження демократичних сил? Іншими словами, досягнена домовленість більшою мірою буде наслідком порівняльного аналізу і правильної оцінки кожною зі сторін силових потужностей суперника та можливих наслідків відкритого протистояння.

Необхідно також врахувати, на які поступки готова піти кожна сторона з метою укладення угоди. Успішні переговори завершуються компромісом, усуненням розбіжностей. Кожна зі сторін частково досягає бажаного і частково поступається своїми попередніми цілями. Чим же можуть пожертвувати продемократичні сили за умов винятково жорсткої диктатури? Які умови диктаторів вони повинні приймати? Може, їм варто забезпечити останнім (хай це буде політична партія або військове угруповання) легітимізоване конституційним шляхом постійне місце у новоствореному уряді? Яка ж це, зрештою, демократія?

Навіть припускаючи, що переговори пройдуть гладко, варто замислитись над питанням: якого миру буде досягнуто? Буде він кращим чи гіршим, аніж той, який могли б вибороти демократи, розпочавши або продовживши спротив?

“Поступливі” диктатори

В основу панування диктаторів можуть бути покладені різноманітні мотиви і цілі: влада, посади, багатство, зміни в суспільстві тощо. Однак слід пам'ятати, що, втративши контроль, вони не зможуть скористатися з них. У процесі переговорів диктатори будь-що прагнутимуть відстояти свої інтереси.

Якими б не були обіцянки представників диктаторського режиму стосовно врегулювання будь-якого питання, в жодному разі не можна забувати про те, що вони здатні пообіцяти все, аби підпорядкувати собі демократичних опонентів, а потім зухвало порушити ці домовленості.

Якщо демократи погодяться припинити опір в обмін на тимчасове послаблення репресій, їх очікує глибоке розчарування. Припинення руху опору рідко призводить до скорочення репресивного апарату. Знешкодивши стримуючий вплив внутрішньої та міжнародної опозиції, диктатори можуть навпаки вдатися до ще більшого тиску й жорстокості. Крах народного руху опору часто зводить нанівець зрівноважувальні чинники, які обмежували контроль і брутальну сутність диктатури. В результаті тирані здатні виступити проти будь-кого, оскільки, за словами Крішналала Шрідхарані, вони “можуть підкорити тільки тих, у кого забракло сили для спротиву”⁵.

Опір, а не переговори, є необхідним чинником змін у конфліктній ситуації, коли на карту поставлені фундаментальні питання. Практично в усіх випадках для усунення диктаторів від влади потрібно продовжувати спротив. Успіх найчастіше залежить не від досягнення домовленості, а від розумного використання найбільш прийнятних і потужних засобів протистояння. Ми стверджуємо, і пізніше доведемо це конкретними прикладами, що політичний спротив, або ненасильницька боротьба – найпотужніший з доступних засобів для тих, хто виборює свободу.

Про яке перемир'я йде мова?

У разі, якщо диктатори і демократи будуть домовлятися про перемир'я, існуючі загрози вимагають однозначного визначення поняття. Адже далеко не кожен, проголошуючи “мир”, справді прагне миру на засадах свободи і справедливості. Покора жорстоким гнобителям та пасивна поступливість безжальним диктаторам, на чийй совісті звіряча розправа з сотнями тисяч людей, аж ніяк не є справжнім миром. Гітлер також часто виголошував мирні гасла, під якими мав на увазі підкорення його волі. Часто мир, запропонований диктатором, закінчується в'язницею або могилою.

Існують й інші загрози. Керуючись найкращими намірами, сторони іноді заплутуються в самому переговорному процесі та його цілях. Тоді “на допомогу” приходять демократи й іноземні

---

⁵ Krishnalal Shridharani, *War Without Violence: A Study of Gandhi's Method and Its Accomplishments* (New York: Harcourt, Brace, 1939, and reprint New York and London: Garland Publishing, 1972), p. 260.

дипломати, які єдиним неправильним кроком можуть надати диктатурі внутрішньої і міжнародної легітимності, проти чого вони самі ж виступали раніше, посилаючись на незаконне захоплення влади, порушення прав людини та інші порушення. А диктаторам легітимізація конче необхідна, адже вона забезпечить беззастережне панування в майбутньому, тому прихильники мирного врегулювання такий засіб досягнення своїх цілей повинні виключити.

Підстави для надії

Як зазначалося, лідери опозиції можуть почуватися вимушеними піти на переговори з огляду на безнадійність демократичної боротьби. Проте відчуття власного безсилля можна позбутися. Диктаторські режими не вічні, і народ, який живе за умов диктатури, не повинен залишатися слабким, диктаторам не можна потурати у збереженні необмеженої влади. Колись давно ще Арістотель зазначав: "...[О]лігархія і тиранія тривають менше, ніж будь-який інший устрій...[Д]е б це не було, тиранія не довговічна"⁶. Сучасні диктаторські режими також вразливі і можуть бути знищені, якщо навмисне цілити у їхні слабкі місця (у четвертому розділі ми їх розглянемо детальніше).

Останнім часом історія засвідчила вразливість диктаторських режимів і показала, що вони можуть бути зруйновані у порівняно короткі терміни. Так, Польщі знадобилося десять років – 1980-1990 рр. – для повалення комуністичної диктатури, а у Східній Німеччині та Чехословаччині 1989 року все відбулося за один тиждень. У Ель-Сальвадорі і Гватемалі 1944 року боротьба проти жорстоких військових диктаторів тривала приблизно по два тижні. Військовий режим шаха в Ірані було повалено за декілька місяців. Диктатура Маркоса на Філіппінах 1986 року капітулювала за кілька тижнів під натиском народу: уряд Сполучених Штатів швидко відвернувся від Маркоса, коли могутність опозиції стала очевидною. Спроба державного перевороту в Радянському Союзі у серпні 1991 за лічені дні зазнала поразки завдяки політичному спротиву, після чого багато

---

⁶ Aristotle, *The Politics*, transl. by T. A. Sinclair (Harmondsworth, Middlesex, England and Baltimore, Maryland: Penguin Books 1976 [1962]), Book V, Chapter 12, pp. 231 and 232.

колишніх республік протягом днів, тижнів чи місяців проголосили свою незалежність.

Отже, традиційні переконання в тому, що силові методи діють швидше, а ненасильницькі засоби вимагають багато часу, як бачимо, необґрунтовані. І хоча в конкретній ситуації чи суспільстві на зміни їй справді потрібно багато часу, іноді реальна боротьба проти диктатури відносно швидко провадиться ненасильницьким шляхом.

Переговори – це не єдина альтернатива вічному вибору між знищенням, з одного боку, та капітуляцією, з іншого. Приклади, наведені вище, свідчать, що для тих, хто прагне водночас і миру і свободи, існує інший вихід: політичний спротив.

Розділ третій

ЗВІДКИ БЕРЕТЬСЯ СИЛА

Побудова суспільства із ознаками і миру, і свободи – це непросте завдання. Воно вимагає неабияких стратегічних здібностей, організації і планування. Та все ж без сили обійтися неможливо. Демократам нема чого й сподіватися на повалення диктатури і завоювання політичних свобод, якщо вони самі не здатні ефективно використовувати свою силу.

Але яку саме силу може реально мобілізувати демократична опозиція, яка була б достатньою для знищення диктатури та підпорядкованої їй широкої мережі силових структур? Відповідь треба шукати в розумінні сутності політичної сили, яку часто ігнорують. Це не так вже й складно, а деякі засадничі істини й зовсім прості.

Байка про “мавпячого короля”

Цікаве тлумачення політичної сили надав у своїй байці китайський мудрець XIV століття Лао Цзи⁷.

У феодалній країні Чу жив старий чоловік, який тримав у себе на службі мавп. Жителі Чу називали його “цзу гонг”, що означає “мавпячий король”. Щоранку старий збирав мавп на своєму подвір’ї і наказував вожакові вести інших у гори, де вони збирали плоди з дерев та кущів. Існувало правило, згідно з яким кожна мавпа повинна була віддавати старому десятину свого надбання. Тих, які порушували це правило, жорстоко карали. Мавпи страждали, однак не наважувалися чинити опір.

Одного дня мале мавпеня запитало інших мавп: “Це старий чоловік вирощує усі ті кущі та дерева?” Йому відповіли, що ні, дерева і кущі ростуть самі по собі. Тоді мавпеня здивувалось: “А хіба ми не можемо збирати плоди без його дозволу?” Мавпи сказали: “Так, можемо”. “То чому ж ми всі повинні залежати від нього? – не вгавало мавпеня. – Чому ми всі маємо йому прислуговувати?” Не встигло воно закінчити, як інші мавпи наче прозріли чи прокинулися зі сну. Тієї ж ночі, дочекавшись, коли старий засне, вони рознесли на друзки всі клітки, у яких їх

---

⁷ Цю історію, відому під назвою “Правління за допомогою хитрощів”, взято з книги Лао Цзи (1311-1375). Ю-Лі-Цзи – псевдонім Лао Цзи. У перекладі Сіднея Тай зі збереженням усіх прав її вперше було опубліковано в книзі *Nonviolent Sanctions: News from the Albert Einstein Institution* (Cambridge, Mass.), Vol. IV, No. 3 (Winter 1992-1993), p. 3.

утримували, зруйнували частокіл. Прихопивши з собою усі запаси старого, вони подалися до лісу і більше ніколи не повернулися. А старий пізніше помер від голоду.

Ю-Лі-Цзи застерігає: “Деякі можновладці управляють своїм народом за допомогою хитрощів, а не справедливих принципів. Хіба своєю недалекоглядністю не нагадують вони “мавпячого короля”? Як тільки люди прозріють, хитрощі на них уже не діятимуть”.

Основні джерела політичної сили

Суть проста – диктатори залежать від людей, якими правлять, без них вони не зможуть зберегти владу. А живлять політичну силу такі джерела:

- *авторитет*, тобто віра народу в легітимність режиму та у свій моральний обов’язок підкорятися йому;
- *людські ресурси*, кількість та якісний склад осіб і груп, які підкоряються, співпрацюють чи допомагають правителям;
- *знання та навички*, необхідні режиму для реалізації своєї програми й забезпечення співпраці з цими особами і групами;
- *нематеріальні чинники*, психологічні та ідеологічні, які допомагають маніпулювати людьми, підкоряти їх диктаторам;
- *матеріальні ресурси* в обсязі, в якому правителі контролюють власність, природні ресурси, фінансові ресурси, економічну систему, засоби зв’язку і транспорт;
- *можливість застосування системи санкцій і покарань* з метою змусити непокірних до послуху та співпраці.

Однак усі ці джерела політичної сили залежать від таких чинників, як визнання населенням режиму, покора та послух населення, а також співпраця численних осіб та інституцій у суспільстві. Водночас немає жодної гарантії наявності цих чинників у суспільному житті. Повномасштабна співпраця, послух та підтримка режиму сприятиме доступу до необхідних джерел сили і, відповідно, розширить владні можливості будь-якого режиму. Водночас відмова громадян та інституцій від співпраці з агресорами і диктаторами обмежує чи навіть унеможлиблює доступ до джерел сили. За таких умов сила диктаторів послаблюється, і врешті-решт вони втратять владу.

Безперечно, диктатори не залишають без уваги дії та ідеї, які можуть перешкодити їм чинити на власний розсуд. Щоб упередити їх, вони вдаються до погроз і покарань на адресу тих, хто відмовляється коритися, співпрацювати чи й відверто протистоїть режиму. Але навіть найжорстокіші репресії не завжди забезпечують необхідний для функціонування режиму рівень послуху і співпраці.

Якщо, попри репресії, вдасться обмежити чи закрити на достатній час доступ диктатури до джерел політичної сили, на перших порах вона почуватиметься розгубленою. Наступним наслідком, швидше за все, буде вже очевидне послаблення сили режиму. З часом позбавлення джерел сили може повністю паралізувати режим, а в окремих випадках – призвести до його руйнації. Рано чи пізно сила диктатора виснажитья внаслідок “політичного голоду”.

Таким чином, ступінь свободи чи тиранії за будь-якої системи правління значною мірою є віддзеркаленням відносного ступеня бажання суб’єктів цієї системи бути вільними, їхнього прагнення та здатності протистояти будь-яким спробам поневолення. Усупереч поширеній думці кожна диктатура тоталітарного типу залежна від населення та суспільства, якими вона править. Наведемо слова вченого-політолога Карла В.Дойча, який 1953 року писав: “Тоталітарна влада сильна лише за умови, що нею користуються не надто часто. Якщо її доводиться застосовувати постійно і проти всього населення, навряд чи вона надовго залишатиметься міцною. Оскільки тоталітарні режими потребують більше сили у відносинах зі своїми підлеглими, аніж будь-який інший тип правління, вони також потребують і вироблення в народі звички до поступливості й залежності. Крім того такі режими повинні мати активну підтримку, принаймні, найважливіших сегментів населення”⁸.

Джон Остін, англійський теоретик права XIX століття, описав ситуацію, коли диктаторському режиму протистоїть невдоволений народ. Остін доводить, що якби весь народ спрямував зусилля на повалення режиму і заради цього ладен був би витримати репресії, ненависний режим, враховуючи його прихильників і навіть підтримку ззовні, не зміг би встояти.

---

⁸ Karl W. Deutsch, "Cracks in the Monolith," in Carl J. Friedrich, ed., *Totalitarianism* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954), pp. 313-314.

Учений доходить висновку, що народ, який вже одного разу виявив спротив, неможливо знову змусити до постійної покори та підпорядкування⁹. Ще раніше Ніколо Макіавеллі стверджував, що володар, “який вважає народ своїм ворогом, ніколи не буде почуватися в безпеці; чим більше посилюватиметься його жорстокість, тим слабшим ставатиме режим”¹⁰.

Політичну застосовність цих постулатів на практиці довели норвежці, які героїчно чинили опір фашистським окупантам, а також, як уже зазначалося у першому розділі, хоробрі поляки, німці, чехи, словаки та багато інших народів, що протистояли комуністичній агресії та диктатурі, і зрештою зробили внесок у повалення комуністичного режиму в Європі.

Звичайно, це не нове явище: приклади ненасильницького спротиву сягають корінням принаймні 494 року до н.е., коли плебеї відмовилися від співпраці з римськими патриціями¹¹. У різні часи так само, як у Європі, до ненасильницької боротьби вдавалися народи Азії, Африки, обох Америк, Австралії та Океанії.

Отже, можна виокремити три найважливіші чинники, що визначають, наскільки контрольованою чи неконтрольованою є сила режиму: 1) відносне *бажання* населення встановити певні межі для сили режиму; 2) відносна *міць* незалежних організацій та інституцій суб'єктів, щоб колективно перекрити джерела сили; 3) відносна *здатність* населення утриматися від схвалення чи потурання режимові.

Центри демократичної сили

Однією з характерних ознак демократичного суспільства є існування незалежних від держави численних неурядових груп та інституцій, таких як, наприклад, сім'я, релігійні організації, культурні товариства, спортивні клуби, економічні інститути, профспілки, студентські асоціації, політичні партії, сільські громади, клуби садівництва, правозахисні організації, музичні

---

⁹ John Austin, *Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law* (Fifth edition, revised and edited by Robert Campbell, 2 vol., London: John Murray, 1911 [1861]), Vol. I, p. 296.

¹⁰ Niccolo Machiavelli, "The Discourses on the First Ten Books of Livy," in *The Discourses of Niccolo Machiavelli* (London: Routledge and Kegan Paul, 1950), Vol. I, p. 254.

¹¹ Див. Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action* (Boston: Porter Sargent, 1973), p. 75 і далі – про інші історичні приклади.

групи, літературні товариства тощо. Ці структури існують як для досягнення власних цілей, так і водночас для задоволення суспільних потреб.

Крім того, такі структури мають велике політичне значення. Вони служать груповою та інституціональною базою, на основі якої громадяни можуть здійснювати контроль за розвитком суспільства і протистояти іншим групам або владі, в разі, якщо ті незаконно зазіхатимуть на їхні інтереси, втручатимуться у діяльність чи життя. Окремі індивіди, ізольовані від таких груп, зазвичай не мають значного впливу на решту суспільства, ще меншою мірою – на владу, і вже зовсім ніякого – на диктатуру.

Тому, якщо диктатори позбавлять такі структури автономії і свободи, населення стане практично безпорадним. Ці організації також можуть контролюватися диктаторським режимом з центру або ж заміщуватися новими. В такому разі вони будуть використовуватися для контролю як над окремими членами, так і над відповідними суспільними сферами.

Однак, якщо автономію незалежних громадських організацій (поза урядовим контролем) можливо втримати чи відновити, вони стануть надзвичайно важливими інструментами застосування тактики політичної непокори. Адже спільною ознакою у всіх уже згадуваних прикладах повалення чи ослаблення диктатури була здатність населення та його інституцій до хороброго *масового* політичного спротиву.

Як уже зазначалося вище, такі центри сили здатні забезпечити населенню інституціональну основу для протистояння тиску чи контролю з боку диктаторського режиму. В майбутньому вони стануть невід'ємною структурною складовою вільного суспільства, тому їхній постійний незалежний розвиток часто виступає передумовою успішної визвольної боротьби.

Якщо диктаторський режим послідовно і невпинно розправляється з незалежними громадськими організаціями або контролює їх, учасникам руху опору важливо створити нові або відновити демократичний контроль над тими, які встояли і частково підпорядковані режиму. Під час революції в Угорщині 1956-1957 років виникло багато Рад безпосередньої демократії, які навіть об'єдналися, встановивши на декілька тижнів цілу федеративну систему інститутів і управління. У Польщі

наприкінці 80-х років робітники нелегально створювали осередки “Солідарності”, а в деяких випадках перейняли контроль над офіційними профспілками, які контролював комуністичний режим. Такий інституційний поступ може мати дуже важливі політичні наслідки.

Звичайно, жоден із перелічених засобів послаблення і повалення диктатури не є легким, і не гарантує успіху за будь-яких обставин. Це так само не означає, що в процесі боротьби вдасться повністю уникнути втрат, адже прихильники режиму найімовірніше намагатимуться знову змусити народ до співпраці та покори.

Водночас з вищенаведеного огляду природи сили випливає, що цілеспрямоване руйнування диктатури є можливим. Саме диктаторським режимам притаманні такі ознаки, які роблять їх надзвичайно вразливими і безсилями перед уміло організованим рухом політичного спротиву. Розгляньмо ці ознаки детальніше.

Розділ четвертий

ДИКТАТУРА МАЄ СЛАБКІ МІСЦЯ

Диктаторські режими часто здаються невразливими, адже під контролем провладної меншості перебуває усе: розвідувальні управління, поліція, військові сили, в'язниці, концентраційні табори та каральні загони. Фінансові ресурси країни, її природні багатства та виробничі потужності диктатори використовують без обмежень для підтримки власного режиму.

Демократичну опозицію, навпаки, часто вважають слабкою, малоефективною і безсилою. Ці стереотипні уявлення про невразливість диктатури і безсилість опозиції, своєю чергою, формують думку про малоімовірність існування дієвої опозиції. Насправді це не зовсім так.

Знайти “ахіллесову п'яту”

Нестійкість такого стереотипу вдало підтверджує приклад класичного грецького міфу про Ахіллеса. Ахіллес був непереможним воїном, якого не могла вразити жодна зброя. Коли він був ще дитиною, мати занурила його у священні води Стіксу, завдяки чому його тіло стало невразливим до будь-якої зброї. Однак було одне “але”. Дитину тримали за п'яту, щоб вона не впала у річку, тому священна вода не торкнулася цієї частини тіла. Під час Троянської війни один з воїнів ворожого табору за порадою людини, яка знала про цю таємницю, влучив стрілою в незахищену п'яту Ахіллеса – у його єдине вразливе місце. Удар виявився фатальним. Дотепер вислів “ахіллесова п'ята” вживається для позначення вразливого місця певної особи, плану чи інституції, яке в разі удару по ньому призведе до краху.

Можна його застосувати і до жорстких диктаторських режимів. Їх також можна подолати, причому набагато швидше і з меншими втратами, якщо знати їхні слабкі місця та спрямувати усі сили саме на них.

Слабкі місця диктаторських режимів

Нижче наводимо невичерпний перелік слабких місць диктаторських режимів:

1. Співпрацю між численними особами, групами та інституціями, необхідну для функціонування системи, завжди можна обмежити чи припинити.

2. Вимоги та наслідки політики режиму в минулому до певного ступеня будуть обмежувати його теперішню здатність приймати і впроваджувати суперечливі рішення.

3. У процесі функціонування система може виявитися надто статичною, не здатною швидко пристосовуватися до змін у суспільстві.

4. Людські та інші ресурси, які вже залучалися до виконання певних завдань, важко переорієнтувати на нові потреби.

5. Підлеглі, боячись викликати невдоволення своїх начальників, можуть не надавати достовірної і повної інформації, яка необхідна диктаторам для прийняття рішень.

6. Ідеологія може дати тріщини, а міфи та символіка системи виявитися ненадійними.

7. Існування сильної ідеології, яка витісняє адекватне сприйняття реальності, може призвести до того, що реальній ситуації у суспільстві та його потребам не приділятиметься достатня увага.

8. Погіршення ефективності діяльності і компетентності бюрократичного апарату та надмірний контроль і суворий порядок можуть спричинити неефективність політики та управління системою.

9. Внутрішні інституціональні конфлікти, особисте суперництво та ворожість можуть завдати шкоди і підірвати функціонування диктаторського режиму.

10. Інтелігенція та студентство здатні активно реагувати на нові умови, обмеження, доктриналізм і репресії.

11. Громадськість загалом з часом може проявляти апатію, скептицизм і навіть ворожість до режиму.

12. Можливе загострення регіональних, класових, культурних чи національних відмінностей.

13. Владна ієрархія диктаторського режиму завжди до певного ступеня нестабільна, а інколи – особливо. Окремі особи внаслідок ротації можуть бути підвищені чи понижені, повністю усунені або ж заміщені новими.

14. Частина поліції та військових сил можуть мати власні цілі і навіть діяти з метою їх досягнення всупереч диктаторам, в тому числі за допомогою державних переворотів.

15. Якщо диктатура встановлена нещодавно, вона потребує часу для того, щоб зміцнитися.

16. В умовах диктатури дуже велика кількість рішень приймається невеликою кількістю людей. Тому ймовірність помилок під час прийняття рішень помітно зростає.

17. Якщо режим прагне уникнути таких ризиків і децентралізує процес нагляду та прийняття рішень, він може втратити контроль за головними ланками влади.

Атака на слабкі місця диктатури

Володіючи знаннями про притаманні диктаторським режимам слабкі місця, демократична опозиція може знайти спосіб цілеспрямовано оголити ці “ахіллесові п’яти” та домогтися кардинальних змін чи й розпаду системи.

Висновок є очевидним: незважаючи на зовнішню могутність, усі диктатури вразливі. Їм властиві внутрішні недоліки, особисте суперництво, інституціональні суперечності, а також конфлікти між організаціями та їхніми підрозділами. З часом слабкі місця можуть зробити режим менш ефективним і більш вразливим до мінливих обставин та виваженого спротиву. Не все задумане йому вдасться довести до кінця. Свого часу, наприклад, навіть деякі прямі накази самого Гітлера ніколи не були виконані через непокору підлеглих. Іноді диктаторський режим може розпастися дуже швидко.

Це не означає, що диктатура буде повалена без жодних ризиків і втрат. Будь-які шляхи досягнення свободи передбачають ризик і страждання, а також вимагають певного часу. І, безперечно, жодні засоби не дають гарантії швидкої перемоги в будь-якій ситуації. Однак тактика визначення вразливих місць диктатури має більше шансів на успіх, аніж та, що спрямовує на боротьбу з режимом туди, де він, без сумніву, найсильніший. Питання в тому, як вести таку боротьбу.

Розділ п'ятий **ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ**

Як зазначалося у першому розділі, збройний опір диктаторським режимам передбачає зіткнення не з найбільш вразливими, а саме з їхніми найсильнішими сторонами. Обираючи протистояння у сфері військових сил, поставки озброєнь, військових технологій тощо, рух опору ризикує опинитися у не вигідному для себе становищі, оскільки саме у цих категоріях диктатура майже завжди матиме ресурсну перевагу. Також раніше були окреслені небезпеки, які впливають з надмірних сподівань на іноземні сили. У другому розділі ми проаналізували проблеми, пов'язані із застосуванням переговорів як способу повалення диктатури.

Які ж дієві засоби можуть надати демократичному опору конкретних переваг і ще більше оголити вразливі місця диктатури? Яка тактика буде найбільш вигідною, виходячи з теорії політичної влади, про яку йшлося у третьому розділі? Альтернативою є політичний спротив, якому притаманні такі визначальні риси:

- він не сприймає те, що остаточний результат визначатиметься засобами боротьби, які обрала диктатура;
- режимові його важко здолати;
- з його допомогою можна ще більше оголити слабкі місця диктатури та ізолювати її від джерел сили;
- його діяльність може бути значно розосереджена, але водночас він здатний сконцентруватися на досягненні конкретної мети;
- він змушує диктаторів помилятися у розрахунках і діях;
- він здатен успішно залучити великі маси населення, суспільні групи та інституції до боротьби проти брутального панування меншості;
- він сприяє ефективному розподілу влади в суспільстві, а отже, підвищує ймовірність встановлення та підтримання демократичного ладу.

Механізм ненасильницької боротьби

Як і військову силу, політичний спротив можна застосовувати з різними цілями, серед яких спроби вплинути на дії опонентів, намагання створити умови для мирного

врегулювання конфлікту чи повалення ворожого режиму. Однак політичний спротив суттєво відрізняється від насильства. І хоча обидва є *тактиками* боротьби, засоби і наслідки у них різні. Шляхи і результати збройного конфлікту добре відомі. Фізична зброя застосовується з метою залякування, заподіяння шкоди, вбивств і руйнації. Ненасильницька боротьба набагато складніша і передбачає більше розмаїття засобів, аніж насилля. Таку боротьбу ведуть населення і суспільні інституції за допомогою психологічної, соціальної, економічної і політичної “зброї”, відомої у різних формах – протести, страйки, відмова від співпраці, бойкоти, невдоволення і сила народу.

Як уже зазначалося, будь-який уряд може здійснювати управління доти, доки є доступ до джерел сили, який забезпечують співпраця з режимом, підпорядкування та покора населення і суспільних інституцій. На відміну від насильства, політичний спротив може позбавити уряд доступу до цих джерел влади.

“Зброя” ненасильницької боротьби та дисципліна

Кампанії політичного спротиву в минулому припускалися спільної помилки, покладаючись лише на один чи два методи, найчастіше страйки і масові демонстрації. Насправді методів, які дають змогу стратегам руху опору концентрувати або розширювати його відповідно до обставин, існує дуже багато. Усі методи класифікують за трьома категоріями: а) протест і переконання, б) відмова від співпраці та в) втручання.

До методів ненасильницького протесту і переконання належать переважно символічні демонстрації, включаючи паради, марші та пікетування (всього 54 методи). Відмова від співпраці поділяється на три підгрупи: а) відмова від соціальної співпраці (16 методів); б) відмова від економічної співпраці, в тому числі бойкоти (26 методів) і страйки (23 методи); в) відмова від політичної співпраці (38 методів). Методи останньої категорії передбачають ненасильницьке втручання за допомогою психологічних, фізичних, соціальних, економічних чи політичних засобів, наприклад, швидке ненасильницьке захоплення або паралельне здійснення влади (41 метод). У додатку до цього видання міститься перелік 198 таких методів. Застосування значної кількості з них за умов ретельного добору, наполегливого

й широкого використання та реалізації добре підготовленими громадянами у поєднанні з відповідними стратегією і тактикою здатне спричинити серйозні проблеми для будь-якого незаконного режиму. Це стосується усіх диктатур. На протипагу силовим засобам, методи ненасильницької боротьби можуть бути спрямовані конкретно на вирішення ключових проблем. Наприклад, якщо проблема диктатури має передусім політичний характер, вирішальну роль будуть відігравати саме політичні форми ненасильницької боротьби, що включатимуть невизнання легітимності влади диктаторів і відмову від співпраці з режимом. Відмова від співпраці також може бути застосована щодо конкретної політики. В одних випадках тактика гальмування та затягування реалізується без розголосу чи навіть таємно, а в інших – відверта непогора, громадянські акції невдоволення та страйки відбуваються на очах у всіх.

З іншого боку, якщо диктатура вразлива до економічного тиску, або більшість скарг народу мають економічний характер, найкращими методами опору будуть економічні заходи, такі як бойкот чи страйк. Спроби диктаторів експлуатувати економічну систему можуть наштовхнутися на загальні страйки, зниження темпів роботи і відмову ключових спеціалістів співпрацювати з режимом. Вибірково застосовувати різноманітні види страйків можна щодо основних питань у сфері промисловості, транспорту, постачання сировини та розподілу продовольства. Деякі методи ненасильницької боротьби вимагатимуть від людей незвичайної для їхнього повсякденного життя поведінки, наприклад, участі у розповсюдженні листівок, підготовці підпільних видань чи голодуванні. Декому важко вдаватися до таких дій, за винятком крайніх випадків.

Інші методи ненасильницької боротьби навпаки передбачають, що люди житимуть своїм нормальним життям, але у дещо незвичний спосіб. Замість того, щоб страйкувати, наприклад, можна продовжувати ходити на роботу, але працювати навмисно повільніше і менш продуктивно, ніж зазвичай, час від часу свідомо припускаючись “помилки”. У певний час дехто може “захворіти” і “бути не здатним” виконувати роботу або просто відмовитися від її виконання. Можна брати участь у релігійних відправах, які висловлюють не лише церковний, а й політичний осуд. Прагнучи вберегти дітей

від ворожої пропаганди, дехто може навчати їх вдома або у підпільних школах. Інші можуть відмовитись вступати за “рекомендацією” чи вимогою до певних організацій, до яких раніше вони б не вступили за власним бажанням. Те, що подібні акції не відрізняються від їхньої звичної діяльності, а ступінь відхилення від повсякденного життя незначний, суттєво полегшує участь населення у національно-визвольній боротьбі.

Оскільки ненасильницька та збройна боротьба ведуться кардинально різними способами, навіть незначне насильницьке втручання під час кампанії політичного спротиву матиме протилежні наслідки і спрямує боротьбу у тому напрямку, в якому диктатори мають беззаперечну перевагу (військова боротьба). Тому дисципліна під час ненасильницьких дій є запорукою успіху. Її слід дотримуватися, незважаючи на провокації і жорстокість режиму та його агентів. Це дасть змогу значно підвищити дієвість чотирьох механізмів перетворень за умов ненасильницької боротьби, які ми розглянемо трохи згодом. Дисципліна під час ненасильницької боротьби надзвичайно важлива у процесі політичного джиу-джитсу. У цьому процесі абсолютна жорстокість режиму щодо відверто ненасильницьки налаштованих активістів обертається проти самої диктатури, призводить до розколу в її рядах і водночас посилює підтримку учасників руху опору з боку населення, колишніх прихильників режиму і третіх сторін.

Проте у деяких випадках уникнути обмеженого застосування сили проти диктатури не вдається. Розчарування і ненависть можуть вилитися в насильницькі дії, або певні групи просто не схочуть відмовлятися від силових методів, навіть визнаючи важливу роль ненасильницької боротьби. За таких обставин не варто відхиляти можливість політичного спротиву. Однак настільки, наскільки можливо, слід розрізняти силові та ненасильницькі дії з погляду географічних факторів, певних верств населення, часових меж і проблемних питань. Інакше насильство матиме руйнівний вплив на потенційно більш успішний і могутній політичний спротив.

Як свідчить історичний досвід, за умов політичного спротиву також можливі жертви – однак набагато менші, ніж за умов збройної боротьби. Більше того, остання не сприятиме розірванню безкінечного ланцюга вбивств і жорстокості. Своєю

чергою ненасильницька боротьба вимагає і спрямована на зменшення страху (або збільшення контролю над ним) перед урядом та його репресивними заходами. Таке вивільнення від страху є ключовим моментом у справі повалення влади диктаторів.

Відкритість, таємність і високі стандарти

Таємність, введення в оману і конспірація становлять серйозну проблему для руху опору, який обрав ненасильницькі дії. Практично неможливо уникнути того, що політична поліція та агенти розвідки рано чи пізно дізнаються про наміри і плани опозиції. На думку самих учасників руху опору, таємність не тільки впливає зі страху, але й породжує його, послаблюючи дух спротиву і зменшуючи можливу кількість учасників відповідних акцій. Це також часто може спричинити безпідставні підозри і звинувачення всередині самого руху стосовно того, хто є інформатором чи ворожим агентом. Засекреченість може послабити здатність руху продовжувати боротьбу ненасильницькими методами. Натомість відкритість планів і дій опозиції насправді свідчитиме про могутність руху опору. Звичайно, проблема набагато складніша, ніж видається. Деякі важливі аспекти діяльності руху опору справді потребують таємності. Опозиції в конкретних ситуаціях знадобиться достовірна оцінка динаміки ненасильницької боротьби, а також наявних у диктатури засобів нагляду. Деякі види діяльності потребують високого рівня засекреченості. Серед них можна назвати підготовку і поширення підпільних видань, використання нелегального радіомовлення в межах країни та збір розвідувальної інформації про діяльність диктатури.

Дотримання високих стандартів моралі під час ненасильницьких дій необхідне на всіх етапах конфлікту. Відвага і дисципліна – це невід’ємні складові успіху. Слід пам’ятати, що для запровадження змін часто необхідна участь великої кількості людей. Однак залучити ці маси як надійних учасників заходів можна лише за умови дотримання високих моральних стандартів руху опору.

Зміна балансу сил

Стратеги повинні пам'ятати, що конфлікт із застосуванням політичного спротиву – це поле боротьби, на якому немає нічого статичного, безперервно і швидко змінюються заходи і контрзаходи, баланс сил. Варіативність балансу сил між сторонами конфлікту значно вища, ніж під час збройних конфліктів, він змінюється швидше, має більш різнопланові і політично значущі наслідки. Завдяки такій варіативності ці наслідки далеко не завжди можуть проявлятися відразу, впливати на зміцнення або послаблення позицій тих чи інших груп. Крім того, група ненасильницького спротиву значною мірою здатна впливати на збільшення чи зменшення відносної могутності своїх *суперників*. Так, добре організований і завзятий ненасильницький рух опору, всупереч жорстокості диктатури, може стати причиною невдоволення, стурбованості, ненадійності, а у крайніх випадках навіть заколоту серед прибічників режиму. А це, своєю чергою, може викликати активніший міжнародний осуд диктатури. До того ж, вміло організований політичний спротив сприятиме тому, що дедалі більше людей, які раніше мовчки підтримували диктаторів або займали загалом нейтральну позицію, приєднаються до руху опору.

Чотири механізми перетворень

Ненасильницька боротьба спричиняє зміни у чотирьох напрямках. Перший механізм перетворень найменш імовірний, хоча його приклади можна знайти в історії. Емоційно вражені стражданнями хоробрих учасників ненасильницького спротиву представники ворожої сторони дають себе переконати в тому, що мотиви руху опору справедливі, і погоджуються прийняти вимоги демократів. Такий механізм називається "*перетворення*" і трапляється вкрай рідко.

Набагато частіше учасники ненасильницької боротьби прагнуть змінити конфліктну ситуацію і суспільство так, щоб протилежна сторона не змогла діяти за власним бажанням. Саме це перетворення і породжує три інші механізми: *пристосування*, *ненасильницький примус* і *розпад*. Який із цих механізмів матиме місце, залежить від ступеня переміщення відносних і абсолютних сил у бік демократів.

Якщо проблеми не є істотними, вимоги опозиції не складають загрози, а протистояння сторін до певної міри змістило баланс сил, конфлікт може бути розв'язаний досягненням угоди, усуненням розбіжностей або компромісом. Такий механізм називається “*пристосування*”. З його допомогою було врегульовано, наприклад, багато страйків, внаслідок чого обидві сторони отримали дещо з того, чого прагнули, проте жодна не досягла свого в повному обсязі. Уряд може вдатися до такого розв'язання конфлікту з метою отримати деякі вигоди для себе: зменшити напругу, створити враження відновлення “справедливості” або поліпшення міжнародної репутації режиму. Дуже важливо ретельно продумати перелік питань, які можна врегулювати шляхом “*пристосування*”. Боротьба за повалення диктатури до них не належить.

Ненасильницька боротьба може бути значно потужнішою, аніж визначена нами в межах “*перетворення*” чи “*пристосування*”. Масова відмова від співпраці та непокора здатні настільки змінити соціально-політичну ситуацію і, особливо, баланс сил, що диктатори фактично втратять контроль над економічними, соціальними і політичними процесами на урядовому та суспільному рівнях. Військові сили суперника можуть стати настільки деморалізованими, що просто не підкорятимуться надалі наказам, спрямованим на придушення опору. Хоча лідери режиму збережуть свої позиції і будуть дотримуватися початкових цілей, вони втратять здатність діяти ефективно. Такий розвиток подій має назву “*ненасильницький примус*”.

У деяких крайніх випадках умови, які викликали застосування ненасильницького примусу, можуть ще більше ускладнитись. Диктатори фактично позбавляються будь-якої здатності діяти, а владна структура зазнає краху. Послідовність учасників руху опору у цілеспрямованій відмові від співпраці та непокорі позбавляє їхніх опонентів навіть найменшого контролю над ними. Чиновники відмовляються підкорятися режиму. Поліція та армія підіймають бунт. Ті, хто зазвичай підтримували режим, не визнають колишнє керівництво, заперечуючи будь-яке підпорядкування. Таким чином, від колишньої підтримки та покори не залишається й сліду. Четвертий механізм перетворень, “*розпад*” ворожої системи, настільки довершений, що

представники диктатури навіть не мають можливості капітулювати. Режим просто розпадається на друзки.

Плануючи стратегію визволення, необхідно мати на увазі усі чотири механізми. Інколи їх упровадження визначає випадок. Однак свідомий вибір одного з цих механізмів перетворень під час конфлікту уможливить формування конкретної і потужної стратегії. Вибір механізму (чи механізмів) перетворень залежатиме від багатьох чинників, включаючи абсолютну та відносну силу сторін конфлікту, а також цілі учасників ненасильницької боротьби.

Демократичні наслідки політичного спротиву

На противагу наслідкам силових дій, що призводять до централізації влади, ненасильницька боротьба сприяє демократизації політичного суспільства кількома шляхами. Частина демократичних наслідків має негативний характер. Так, на відміну від військових методів, ненасильницький спротив не передбачає засобів примусу під контролем правлячої еліти, які можна використати проти населення для встановлення і збереження диктатури. Лідери політичного спротиву здатні застосовувати вплив або тиск на своїх послідовників, однак вони не можуть ув'язнити чи стратити їх у разі незгоди або переходу на інший бік.

Інші демократичні наслідки є позитивними. Ненасильницька боротьба надає населенню засоби для досягнення та захисту їхніх свобод від посягань теперішніх або майбутніх диктаторів. Нижче подаємо низку позитивних демократичних наслідків ненасильницької боротьби:

- досвід, набутий у процесі ненасильницької боротьби, зміцнить упевненість населення у своїх силах перед загрозою нових репресій з боку режиму;
- ненасильницька боротьба передбачає такі методи, як відмова від співпраці та спротив, за допомогою яких населення може чинити опір антидемократичному контролю над ним будь-якого диктаторського угруповання;
- ненасильницька боротьба може бути використана для відстоювання демократичних свобод перед обличчям репресивного контролю, таких як свобода слова, свобода

преси, свобода участі у незалежних організаціях та мирного зібрання;

- як попередньо зазначалося, ненасильницька боротьба робить значний внесок у справу виживання, відродження і зміцнення незалежних груп та інституцій суспільства. Для демократів це важливо, оскільки вони здатні мобілізувати потенціал народу і встановити рамки реальних повноважень будь-яких диктаторів у майбутньому;
- ненасильницька боротьба забезпечує населення засобами контролю над репресивними діями поліції та військових, що здійснюються за наказом диктаторського уряду;
- ненасильницька боротьба дає можливість населенню та незалежним інституціям в ім'я демократії тимчасово відмежувати, а то й зовсім ізолювати правлячу еліту від джерел влади, таким чином усуваючи можливість її панування.

Складність ненасильницької боротьби

З викладеного вище випливає, що ненасильницька боротьба являє собою складну тактику суспільних дій, яка передбачає багато методів, низку механізмів здійснення перетворень, а також певні норми поведінки. Для того, щоб бути ефективним, особливо у протистоянні з диктатурою, політичний спротив потребує ретельного планування та підготовки. Потенційні учасники мають розуміти, що від них вимагається. Необхідно насамперед забезпечити доступ до ресурсів, а стратеги повинні проаналізувати, як найкраще вести ненасильницьку боротьбу. Отже, звернімо увагу на цей останній вирішальний момент: потребу стратегічного планування.

Розділ шостий

ПОТРЕБА СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Кампанії політичного спротиву можуть розпочинатися в різний спосіб. У минулому вони майже завжди були незапланованими і, по суті, випадковими. Конкретні вияви невдоволення, що раніше слугували поштовхом до початку таких дій, суттєво різнилися між собою. Однак часто приводом ставали нові прояви жорстокості режиму, нова репресивна політика чи порядки, ув'язнення або вбивства шанованих у суспільстві осіб, скорочення продовольчих запасів, зневага до віросповідань або річниця важливої події. Спровокований диктатурою розлючений народ одразу розпочинав масове повстання, не замислюючись над наслідками, або ж окремі сміливці чи невеликі групи осіб вдавалися до дій, що отримували масову підтримку. Дехто приєднувався до боротьби, мотивуючи свою участь пережитою несправедливістю. Часом конкретний заклик до спротиву з боку окремих осіб чи невеликих груп спричиняв неочікувану ланцюгову реакцію.

Проте, незважаючи на деякі позитивні моменти, спонтанність мала свої недоліки. Часто учасники стихійних виступів не були спроможні запобігти жорстокості диктатури. Як наслідок – страждання продовжувалися, а рух опору згасав. Іноді через брак попереднього планування з боку демократів життєво важливі рішення приймалися випадково, що мало руйнівні наслідки. Навіть у разі розпаду деспотичної системи відсутність плану подальшого переходу до демократії призводила до виникнення нової диктатури.

Реалістичне планування

Стихійні народні виступи проти диктаторських режимів, без сумніву, виникатимуть і в майбутньому. Однак уже тепер можна спрогнозувати найбільш ефективні шляхи повалення диктатури, оцінивши політичну ситуацію і зрілість народного духу, та обрати спосіб, у який розпочати кампанію. За таких обставин вибір ефективних шляхів досягнення свободи вимагає дуже ретельного аналізу ситуації і потенційних можливостей народу *на основі реалістичної оцінки*. Щоб чогось досягти, треба діяти за заздалегідь складеним продуманим планом. Чим важливіша мета або чим серйознішими можуть бути наслідки, тим більш

значущою є потреба планування. Стратегічне планування підвищує ймовірність того, що всі доступні ресурси будуть мобілізовані та використані якнайефективніше. Це особливо стосується демократичного руху, який бореться проти могутньої диктатури, адже його матеріальні ресурси обмежені, а прихильники перебувають в небезпеці. Диктатура ж, навпаки, має доступ до значних матеріальних ресурсів, характеризується організаційною міццю і здатністю до жорстоких дій.

“Вироблення стратегії” означає вибір такого способу дії, який, найбільш імовірно, призведе до зміни ситуації на бажану, що у межах цього дослідження означає перехід від диктатури до майбутньої демократичної системи. План досягнення цієї мети зазвичай передбачає поетапну серію кампаній та інших організаційних заходів, спрямованих на зміцнення духу пригнобленого населення і суспільства та послаблення диктатури. Зауважимо, що метою є не просто знищити існуючий режим, а ще й натомість встановити демократичний. Генеральна стратегія, що зводиться лише до повалення ворожого режиму, загрожує появою нового тирана.

Перешкоди плануванню

Деякі прихильники визвольного руху з різних куточків світу недостатньо серйозно сприймають проблему вибору шляхів досягнення свободи і не часто усвідомлюють важливість стратегічного планування.

Чому ті, хто прагне здобути для свого народу політичну свободу, так рідко розробляють всеохоплюючий стратегічний план досягнення цієї мети? На жаль, часто більшість представників демократичної опозиції не бачать потреби у стратегічному плануванні лише через те, що не звикли мислити стратегічно і не мають для цього достатньо навичок. Це складне завдання. Переобтяжені терміновими обов’язками лідери руху опору, постійно живучи за умов режиму гноблення, часто просто не мають нагоди або часу, щоб розвивати навички стратегічного мислення.

Натомість, вони зазвичай лише реагують на певні кроки, до яких вдається диктатура. Таким чином, опозиція завжди змушена захищатися, намагаючись зберегти обмежені права та свободи. У

кращому випадку поширення диктаторського контролю вдається загальмувати або створити перешкоди новій політиці режиму.

Звичайно, окремі особи чи групи можуть не усвідомлювати потребу в широкомасштабному і довгостроковому політичному плануванні визвольного руху, наївно вважаючи, що достатньо згуртованості і відданості справі, щоб процес пішов. На думку інших, все, що вони можуть зробити для втілення своїх принципів та ідеалів, – це дотримуватися їх у повсякденному житті, за будь-яких обставин. Підтримка і відданість цілям та ідеалам – важливі, але не достатні умови повалення диктатури і досягнення свободи.

Дехто може наївно вважати, що отримати свободу можна тільки шляхом застосування насильства. Однак, як уже зазначалося, насильницькі методи не є гарантією успіху. Замість визволення вони можуть призвести до поразки, масової трагедії або того й іншого водночас. У більшості випадків диктатура краще пристосована до збройної боротьби, а військові реалії ніколи або дуже рідко сприяють демократам. Деякі лідери у прийнятті рішень спираються на інтуїцію. Однак подібний егоїстичний підхід позбавляє рух будь-яких орієнтирів для вироблення повномасштабної стратегії визволення. Дії, що ґрунтуються на чийсь “блискучій ідеї”, також мають обмежений характер, тоді як потрібні дії, що спираються на ретельний розрахунок “наступних кроків”, спрямованих на повалення диктаторського режиму.

За відсутності стратегічного аналізу лідери руху опору не знатимуть, яким повинен бути “наступний крок”, якщо попередньо не продумати подальші конкретні заходи, необхідні для здобуття перемоги. Творчий підхід та новаторські ідеї дуже важливі, однак їх потрібно втілювати в життя так, щоб зміцнити стратегічні позиції демократичних сил.

Деякі люди добре обізнані з великою кількістю заходів, спрямованих проти диктатури, однак вони не в змозі визначити, з чого починати, тому радять “робити все одразу”. Така тактика деколи може й спрацювати, однак навряд чи придатна для порівняно слабкого руху опору. Крім того, подібний підхід не дає відповідей на запитання: з чого розпочати, на чому сконцентрувати зусилля і як використовувати часто обмежені ресурси.

Інші особи чи групи можуть усвідомлювати певну потребу планування, проте здатні на це лише на короткостроковому або тактичному рівні, не вважаючи довгострокове планування можливим чи необхідним. Часом такі люди, замість того, щоб мислити у стратегічних масштабах, відволікаються на вирішення порівняно дріб'язкових проблем. Замість того, щоб перехопити ініціативу, вони просто реагують на дії опонентів. Віддаючи багато енергії короткостроковим заходам, такі лідери часто не в змозі запропонувати кілька альтернативних варіантів дії, які могли б сприяти об'єднанню зусиль і, зрештою, досягненню мети. Існують також інші причини, через які демократичні рухи не можуть виробити повномасштабної стратегії повалення диктатури, зосереджуючи зусилля лише на сьогочасних проблемах. Вони й самі не вірять, що власними зусиллями зможуть подолати диктатуру, тому й планування розглядають як марну трату часу. Часто активістам, які виборюють свободу у панівних брутальних режимів, протистоять настільки потужні сили армії та поліції, що, здається, диктатори зможуть досягти всього, чого забажають. Зневірившись у власних силах, активісти все ж чинитимуть опір режиму, виходячи з солідарності з колегами чи, можливо, історичних міркувань. Однак самі вони вважають такі заходи безнадійними, хоча ніколи цього не визнають і, мабуть, до кінця не усвідомлюють. Тому для них довгострокове і повномасштабне стратегічне планування не суттєве.

Наслідки прорахунків у стратегічному плануванні часто радикальні: розпорошені сили, неефективні дії, енергія, витрачена на малозначущі заходи, невикористані переваги та марні жертви. Якщо демократи не мають стратегічного плану, швидше за все вони не зможуть досягти своїх цілей. Погано сплановане, хаотичне нагромадження заходів не сприятиме просуванню руху опору до мети. Натомість, більш імовірно, це дозволить диктатурі посилити свій контроль і підвищити вплив. На жаль, через те, що учасники руху опору дуже рідко вдаються до повномасштабного планування стратегії визволення, диктаторські режими виглядають набагато міцнішими, ніж є насправді. І, як наслідок, вони втримуються на роки чи десятки років довше, аніж повинні були б.

Чотири важливих поняття у стратегічному плануванні

Для того, щоб мислити стратегічними категоріями, необхідно з'ясувати значення чотирьох базових термінів.

Генеральна стратегія – це концепція координації та спрямування всіх необхідних і доступних ресурсів спільноти (економічних, людських, моральних, політичних, організаційних тощо) на досягнення своїх цілей під час конфлікту.

Зосереджуючись на цілях і ресурсах спільноти, яка вступає в конфлікт, генеральна стратегія визначає тактику дій під час конфлікту (чи то збройних дій чи ненасильницької боротьби). Розробляючи генеральну стратегію, лідери руху опору повинні визначити, які засоби тиску та впливу слід застосувати у протистоянні суперникові. Далі слід погодити умови та часові межі початкових і подальших кампаній спротиву, основні критерії добору більш конкретних стратегій боротьби. Генеральна стратегія також розподіляє основні завдання та ресурси між групами-учасниками боротьби.

Стратегія – це визначена в межах генеральної стратегії концепція найбільш успішного досягнення конкретних цілей під час конфлікту. Стратегія відповідає на запитання, чи варто, коли та як боротися, а також як досягти максимальної ефективності в боротьбі за конкретні цілі. Стратегію можна порівняти з мистецьким задумом, а стратегічний план – з архітектурним проектом¹².

За допомогою стратегії можна створити настільки вигідну стратегічну ситуацію, що опоненти відмовляться від відкритої боротьби і капітулюють, розуміючи, що відкритий конфлікт, швидше за все, призведе до поразки. Добре продумана стратегія повинна також передбачити, як правильно скористатися вже досягненими перемогами.

Стратегічний план застосовується безпосередньо в процесі боротьби і являє собою основну ідею розгортання кампанії та якнайефективніше поєднання її окремих елементів для досягнення цілей. Він включає майстерне розгортання дрібних операцій конкретними групами. Мудра стратегія повинна забезпечити успіх окремих операцій в межах обраної тактики боротьби. Різні тактики передбачають різні вимоги. Певна річ,

---

¹² Роберт Халві, особисте спілкування, 15 серпня 1993.

задля досягнення успіху недостатньо просто виконати “вимоги”, адже можуть з’явитися додаткові чинники.

Виробляючи стратегію, демократи повинні насамперед чітко визначити свої цілі та оцінити ефективність тих чи інших заходів, спрямованих на їхнє досягнення. Така визначеність і аналіз дадуть змогу стратегам встановити чіткі вимоги для досягнення кожної з обраних цілей. Вимога визначеності так само стосується тактичного планування. Правильно обрані тактика і методи дії сприяють реалізації стратегії.

Тактика пов’язана з майстерним використанням сил і можливостей з метою отримання більшої вигоди за несприятливих умов. Тактика – це короткострокова дія, спрямована на досягнення обмеженої мети. Вибір тактики залежить від того, як на конкретному етапі найкраще застосувати доступні засоби боротьби, дотримуючись стратегії. Задля більшої ефективності при виборі та застосуванні тактики і методів треба постійно пам’ятати про досягнення стратегічних цілей. Тактичні успіхи, які не сприяють досягненню стратегічної мети, можуть виявитися гаянням енергії. Отже, тактика пов’язана з обмеженим комплексом дій і співвідноситься зі стратегією так само, як стратегія співвідноситься з генеральною стратегією. Тактика завжди асоціюється з боротьбою, тоді як стратегія є значно ширшим поняттям. Конкретна тактика повинна розглядатися лише як частина всеохоплюючої стратегії битви чи кампанії. Тактика потребує менше часу, ніж стратегія, меншої площі (географічної, інституціональної тощо), меншої кількості учасників, має менш масштабні цілі. Наступальні тактичні дії застосовуються для досягнення стратегічних цілей. Тактичні приготування слугують для стратегів інструментом створення сприятливих для вирішальних атак проти суперника умов. Тому надзвичайно важливо, щоб ті, хто відповідає за планування і здійснення тактичних операцій, могли правильно оцінити ситуацію й обрати найбільш придатні методи. А майбутні учасники цих операцій мають бути добре підготовленими до застосування обраної тактики і конкретних методів.

Метод – це конкретна зброя чи засіб дії в межах тактики ненасильницької боротьби. Методи передбачають десятки специфічних форм дії (серед яких багато видів – страйки,

бойкоти, відмова від політичної співпраці тощо), про які йшлося в п'ятому розділі (див. також додаток).

Отже, вироблення відповідального та ефективного стратегічного плану ненасильницької боротьби залежить від чіткого формулювання та вибору глобальної стратегії, стратегій, тактики і методів.

Головний висновок полягає у тому, що ретельне стратегічне планування звільнення від диктатури вимагає виваженого застосування інтелектуальних здібностей. Відсутність зваженого планування може призвести до катастрофи. Натомість, ефективне застосування інтелектуального потенціалу допоможе виробити стратегічний курс, спрямований на мудре використання наявних ресурсів з метою досягнення суспільством свободи і демократії.

Розділ сьомий

ПЛАНУВАННЯ СТРАТЕГІЇ

Для того, щоб збільшити шанси на успіх, лідерам руху опору необхідно розробити всеохоплюючий план дій, здатний зміцнити дух народу, що зазнає страждань, послабити і згодом зруйнувати диктатуру і встановити демократичний режим. Для цього потрібно ретельно оцінити ситуацію і зважити можливі варіанти ефективних дій. На підставі такого ретельного аналізу можна виробити як генеральну, так і конкретні стратегії визвольних кампаній. Адже, попри взаємопов'язаність, вироблення генеральної та конкретних стратегій – два різні процеси. Розробку стратегій окремих кампаній можна завершити лише після створення генеральної стратегії. Мета цих стратегій полягає у досягненні та підтриманні глобальних стратегічних цілей.

Розробляючи стратегію опору, необхідно врахувати багато важливих питань і завдань. Визначимо деякі з них, які слід врахувати як на глобальному стратегічному рівні, так і на рівні стратегій окремих кампаній. Передусім будь-яке стратегічне планування вимагає від стратегів руху опору глибокого розуміння конфліктної ситуації загалом із зосередженням уваги на природних, історичних, урядових, військових, культурних, соціальних, політичних, психологічних, економічних і міжнародних чинниках. Стратегію можна розробити лише в контексті конкретної боротьби та її передумов.

Демократичні лідери і стратеги повинні визначити цілі та значущість своєї справи, що є першим відповідальним кроком. Чи варті цілі великої боротьби і чому? Конче необхідно сформулювати справжню мету боротьби. Ми вже довели, що висувати за мету повалення диктатури та усунення від влади диктаторів *недалекоглядно*. Така мета є частковою та обмеженою. У таких конфліктах метою повинно бути вільне суспільство з демократичною системою правління. Від чіткого усвідомлення цього залежить вироблення генеральної та похідних від неї конкретних стратегій. Зокрема, стратеги покликані дати відповідь на багато фундаментальних запитань, таких як:

- які основні перешкоди стоять на шляху досягнення свободи?
- які чинники сприятимуть досягненню свободи?

- у чому головна сила диктатури?
- які слабкі місця має диктатура?
- наскільки вразливі джерела сили диктатури?
- у чому перевага демократичних сил і населення загалом?
- якими є слабкі сторони демократичних сил і як їх можна зміцнити?
- який статус третіх сторін, що поки не беруть участі в конфлікті, проте вже підтримують чи можуть підтримати або диктатуру або демократичний рух, і якщо так, то яким чином?

Вибір засобів

На глобальному стратегічному рівні організатори повинні обрати засоби боротьби, які вони застосовуватимуть у майбутньому конфлікті. Слід оцінити переваги та недоліки кількох альтернативних методів боротьби, таких як звичайні військові дії, партизанська війна, політичний спротив тощо. Здійснюючи вибір, стратеги будуть змушені відповісти на такі запитання: чи відповідає обраний спосіб боротьби потенційним можливостям демократів? Чи передбачає обраний метод залучення пригнобленого населення? Цей метод передбачає удар по слабких чи сильних місцях диктатури? Чи допоможуть обрані засоби демократам зміцнити впевненість у своїх силах, чи навпаки, ще більше узалежнять їх від третіх сторін чи зовнішніх чинників? Які є відомості про повалення диктатури за допомогою використання обраних засобів? Збільшать чи зменшать ці засоби можливі втрати і руйнацію під час майбутнього конфлікту? Припустивши, що справа повалення диктатури завершиться успіхом, як впливатимуть обрані засоби на формування правлячого режиму, що постане після завершення боротьби? Виробляючи генеральну стратегію, слід виключити такі види діяльності, які, як показала практика, здатні лише погіршити ситуацію.

У попередніх розділах ми довели, що політичний спротив пропонує суттєві переваги, порівняно з іншими методами боротьби. Стратеги повинні проаналізувати конкретну конфліктну ситуацію і визначити, чи може політичний спротив дати ствердні відповіді на перелічені запитання.

Планування заради демократії

Слід пам'ятати, що в боротьбі з диктаторським режимом глобальна стратегічна мета полягає не лише у поваленні режиму, а й у встановленні демократичної системи та унеможливленні нової диктатури. Щоб досягти цієї мети, слід обирати засоби боротьби, які сприятимуть перерозподілу влади в суспільстві. За умов диктатури населення та громадські інституції суспільства були занадто слабкими, а уряд занадто сильним. Якщо такий дисбаланс не буде змінено, то новий порядок, за бажанням нових лідерів, може стати таким самим деспотичним, як і попередній. Отже, “палацові революції” та державні перевороти не є виходом з ситуації. Як зазначалося у п'ятому розділі, політичний спротив призводить до більш справедливого розподілу існуючої влади через мобілізацію суспільства проти диктатури. Цей процес відбувається кількома шляхами. Розвиток здатності ненасильницької боротьби означає, що репресії диктатури вже не так легко призводять до страху і покори населення. Населення матиме в розпорядженні потужні засоби, щоб протистояти режиму та час від часу блокувати здійснення диктаторами своєї політики.

Більше того, мобілізація сил народу шляхом політичного спротиву зміцнить незалежні суспільні структури. Досвід здійснення вже одного разу реальної влади забувається не скоро. Знання та навички, здобуті населенням в процесі боротьби, роблять його менш придатним до підкорення новим диктатором. Така зміна у балансі сил врешті-решт підвищить імовірність встановлення міцного демократичного суспільства.

Зовнішня допомога

Розробляючи генеральну стратегію, на одному з етапів необхідно визначити, якою буде роль внутрішнього опору і зовнішнього тиску у справі повалення диктатури. У нашому дослідженні ми довели, що провідна сила боротьби повинна виходити зсередини самої держави. В якому б обсязі не надходила зовнішня допомога, саме внутрішня боротьба є стимулятором боротьби з режимом.

Як допоміжний засіб можна розглядати світову громадську думку, на мобілізацію якої проти диктатури спрямовують

зусилля, спираючись на моральні і релігійні принципи. Можливі також спроби добитися дипломатичних, політичних та економічних санкцій проти диктатури з боку урядів інших держав і міжнародних організацій, які набувають форми ембарго, обмеження рівня економічного визнання або розриву дипломатичних відносин, припинення надання економічної допомоги та інвестицій країні з диктаторським режимом, виключення деспотичного уряду з різноманітних міжнародних організацій та органів ООН. Крім того, міжнародна допомога, наприклад, фінансове забезпечення та комунікаційна підтримка, також може надаватися безпосередньо демократичним силам.

Визначення генеральної стратегії

Оцінивши ситуацію, обравши засоби та визначивши роль зовнішньої допомоги, творці генеральної стратегії повинні окреслити в загальних рисах найкращі варіанти розгортання конфлікту. Цей обширний план має охоплювати період від сьогодні до майбутнього досягнення свободи і становлення демократичної системи. Ті, хто розробляє генеральну стратегію, повинні будуть поставити собі низку запитань. Ці запитання більш конкретно мають окреслити основні моменти, на які слід звернути увагу при розробці генеральної стратегії боротьби шляхом ненасильницького спротиву. Як найкраще розпочати тривалу боротьбу? Яким чином пригноблене населення може досягти впевненості в собі та згуртувати сили для того, щоб протистояти диктатурі, хай навіть спочатку не в повну силу? Як можна використати час і досвід з метою підвищення здатності населення застосовувати такі методи, як відмова від співпраці та спротив? Якими можуть бути цілі окремих кампаній, спрямованих на відновлення демократичного контролю над суспільством і обмеження влади диктатури? Чи існують якісь незалежні організації, що встояли за правління режиму і можуть бути використані в боротьбі за досягнення свободи? Які суспільні організації можна відвоювати з-під диктаторського контролю або які з них демократам потрібно створити знову для забезпечення своїх потреб і створення осередків демократії, навіть за умов тривалої диктатури? Як можна розвинути організаційну складову руху опору? Як проводити вишкіл учасників? Які ресурси (фінанси, обладнання тощо) знадобляться

в процесі боротьби? Яка символіка буде найбільш ефективною для мобілізації населення? За допомогою яких дій та на яких етапах можна поступово послабити чи ізолювати джерела сили диктаторів? Як населенню, що чинить опір, бути невідступним у своїй непокорі і водночас дотримуватися дисципліни ненасильницьких дій? Яким чином суспільство може задовольняти свої основні потреби під час боротьби? Як у процесі конфлікту зберегти суспільний порядок? Як демократичному руху опору після здобуття перемоги розбудувати інституціональну базу постдиктаторського суспільства так, щоб перехід відбувся настільки м'яко, наскільки це можливо?

Слід пам'ятати, що не існує і не може бути створено універсального проекту планування стратегії визвольного руху. Кожна боротьба за повалення диктатури і встановлення демократичного режиму буде своєрідною. Не може бути двох ідентичних ситуацій, кожен диктаторський режим має специфічні риси, так само різниться і потенціал населення, що прагне визволення. Творці генеральної стратегії боротьби шляхом ненасильницького спротиву повинні мати глибоке розуміння не лише конкретної конфліктної ситуації, а й обраних засобів боротьби¹³.

Ретельно спланована генеральна стратегія має вагомі підстави отримати загальне визнання. Багато людей з більшою готовністю візьмуть участь у боротьбі, розуміючи її загальну концепцію, а також конкретні настанови. Розуміння ними процесів, що відбуваються навколо, може позитивно вплинути на їхній моральний стан, бажання брати участь у кампанії і діяти належним чином. Основні моменти генеральної стратегії так чи інакше стануть відомі диктаторам, і це може спонукати їх послабити жорстокі репресії, які в майбутньому можуть у політичному плані обернутися проти них самих. Обізнаність зі специфічними ознаками генеральної стратегії може також потенційно сприяти розколу та розбрату в таборі диктатора.

---

¹³ Рекомендовані повномасштабні дослідження Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action* (Boston, MA: Porter Sargent, 1973) і Peter Ackerman and Christopher Kruegler, *Strategic Nonviolent Conflict* (Westport, Connecticut: Praeger, 1994). Див. також: Gene Sharp, *Waging Nonviolent Struggle: Twentieth Century Practice and Twenty-First Century Potential*.

Якщо генеральний стратегічний план повалення диктатури та встановлення демократичної системи вже схвалено, важливо, щоб продемократичні сили наполегливо його дотримувались. Лише у винятковому випадку можна допустити ситуацію, коли боротьба відхилиться від початково виробленої генеральної стратегії. Організатори можуть бути вимушені внести зміни до генеральної стратегії за наявності незаперечних показників, що раніше обрана стратегія була неправильно сприйнята або кардинально змінилися обставини боротьби. Та навіть тоді це слід робити лише після ґрунтовного перегляду та розробки нового, більш відповідного генерального стратегічного плану.

Планування стратегій окремих кампаній

Якою б продуманою та перспективною не була генеральна стратегія повалення диктатури і встановлення демократії, вона не може впроваджуватися сама по собі. Необхідні конкретні стратегії проведення її складових – окремих кампаній, спрямованих на знищення влади диктатора. Ці стратегії, своєю чергою, передбачають низку тактичних приготувань, що мають на меті завдати вирішального удару диктаторському режиму. Тактику і конкретні методи для кожної окремої стратегії слід добирати з урахуванням цілей кожного етапу. Йдеться виключно про рівень стратегії.

Від стратегів стрижневих кампаній, як і від творців генеральної стратегії, вимагається глибоке розуміння природи та способів дії в межах обраного ними методу боротьби. Для того, щоб розробити військову стратегію, військові офіцери повинні бути обізнаними в таких речах, як силові структури, тактика, логістика, озброєння, вплив географічних чинників тощо. Стратеги політичного спротиву повинні так само розуміти природу та стратегічні принципи ненасильницької боротьби. Проте навіть глибоке знання ненасильницької боротьби, врахування усіх перелічених вище аспектів та знайдені відповіді на поставлені у цій праці запитання самі по собі не витворять стратегію. Вироблення стратегії боротьби вимагає творчого підходу, який би ґрунтувався на глибоких набутих знаннях. Розробляючи стратегії окремих кампаній опору, а також довгострокову стратегію визвольної боротьби, стратеги

політичного спротиву повинні брати до уваги найрізноманітніші питання та проблеми. Серед них такі:

- визначення конкретних цілей кампанії та їхнього внеску у реалізацію генеральної стратегії;
- врахування конкретних методів або політичної зброї, яку можна найкраще застосувати для втілення обраних стратегій. У межах будь-якого загального плану конкретної стратегічної кампанії необхідно визначити, за допомогою яких тактичних планів і конкретних методів можна чинити тиск і обмежити доступ диктатури до джерел сили. Слід пам'ятати, що досягнення головної мети залежить від правильно обраних, глибоко продуманих і ретельно здійснених менших кроків;
- з'ясування того, чи пов'язані економічні чинники з суто політичною боротьбою і яким чином. Якщо в боротьбі переважають економічні питання, слід врахувати, що економічні проблеми можна реально вирішити лише після повалення диктатури, протягом перехідного періоду. Зволікання з вирішенням цих проблем може викликати невдоволення та розчарування населення і водночас сприятиме активізації деспотичних сил, які натомість обіцятимуть припинення економічних негараздів;
- попереднє з'ясування того, яка структура керівництва та система зв'язку найкраще пасуватиме опору на початку боротьби. Якими будуть можливі механізми прийняття рішень і налагодження зв'язку в процесі боротьби з метою здійснення постійного керівництва учасниками руху опору та населенням загалом?
- інформування про перебіг боротьби населення, представників диктаторського режиму та міжнародної преси. Заяви і доповіді завжди повинні містити суто фактичну інформацію. Перебільшення та безпідставні заяви підірвуть довіру до руху опору;
- планування конструктивних і самодостатніх соціальних, освітніх, економічних і політичних заходів для забезпечення потреб власного населення під час конфлікту. Подібні проекти можуть очолювати люди, які не беруть безпосередньої участі в кампаніях руху опору;

- визначення типу зовнішньої допомоги, що є бажаною для підтримки окремих кампаній або усієї визвольної боротьби. Як найкраще мобілізувати і використати зовнішню допомогу, щоб уникнути залежності внутрішньої боротьби від ненадійних зовнішніх факторів? Слід врахувати, які саме зовнішні сили найбільш імовірно та найефективніше зможуть допомогти, наприклад, громадські організації (суспільні рухи, релігійні чи політичні групи, профспілки тощо), уряди окремих держав і/або Організація Об'єднаних Націй та її різноманітні структури.

Більше того, стратеги руху опору повинні вжити заходів для збереження порядку та забезпечення власних потреб під час масового протистояння диктаторському контролю. Це не тільки сприятиме створенню альтернативних незалежних демократичних структур і забезпеченню реальних потреб, а й позбавить підстав будь-які твердження про те, що для підтримання порядку і законності необхідні жорстокі репресії.

Поширення ідеї відмови від співпраці

Для того, щоб політичний спротив проти диктатури мав успіх, конче необхідно, щоб населення сприйняло ідею відмови від співпраці. Як видно на прикладі байки про “мавпячого короля” (див. третій розділ), головна ідея проста: якщо достатня кількість підлеглих, незважаючи на репресії, відмовляються від співпраці, деспотична система слабне і зрештою розпадається.

Люди, які живуть в умовах диктатури, можливо, вже знайомі з цією ідеєю з різних джерел. Навіть якщо й так, демократичні сили повинні поширювати ідею відмови від співпраці. Можна поширювати в суспільстві історії на зразок байки про “мавпячого короля”. Такі історії зрозумілі всім. Коли населення сприйме загальну ідею відмови від співпраці, воно зможе усвідомити доцільність майбутніх закликів до відмови від співпраці з режимом, а також саме вигадуватиме безліч нових форм відмови від співпраці залежно від ситуації.

Попри труднощі та небезпеку, які чатують в умовах диктатури на тих, хто поширює ці ідеї, новини і розпорядження руху опору, демократи неодноразово доводили, що це – можливо. Навіть за фашистського та комуністичного режимів учасники руху опору знаходили можливість підтримувати зв'язок не лише

з окремими особами, а й з широкими народними масами через видання підпільних газет, листівок, книг, а в останні роки – аудіо- та відеокaset.

Надаючи перевагу попередньому стратегічному плануванню, можна сформулювати та поширити загальні ідеї руху опору, висвітлити проблеми та окреслити обставини, за яких населення повинно чинити опір і відмовлятися від співпраці, а також способи його здійснення. Тоді населення знатиме, як діяти в конкретних важливих ситуаціях, навіть якщо лідери демократичного руху на той час будуть позбавлені каналів зв'язку. Така інформація також допоможе в майбутньому вберегтися від фальшивок, які політична поліція може поширювати з метою спровокувати дії, які дискредитують рух опору.

Репресії та контрзаходи

Стратеги повинні передбачити можливу реакцію на дії демократичного опору та репресії, особливо межі жорстокості диктаторського режиму. Необхідно продумати, як протистояти чи уникнути можливого посилення репресій і не скоритися. Тактика передбачає в конкретних ситуаціях попередження населення та учасників опору про можливі репресії, адже вони повинні усвідомлювати ризик своєї участі. Якщо очікуються серйозні репресивні заходи, варто підготувати медичну допомогу для поранених. Попереджуючи репресії, стратегам добре було б попередньо визначитися із застосуванням певної тактики і методів, які б сприяли досягненню цілей конкретної кампанії чи визвольної боротьби, однак знизили ймовірність репресій настільки, наскільки це можливо. Наприклад, вуличні демонстрації та паради проти особливо жорстокого режиму справді можуть вражати своїми масштабами, але можуть і спричинити тисячі жертв. Зрештою, така висока ціна з боку демонстрантів не обов'язково означатиме збільшення демократичного тиску на диктатуру, а, можливо, цього можна було досягти, якби кожен залишався вдома, взяв участь у страйку або ж масових акціях відмови цивільних службовців від співпраці з режимом.

Дехто вважає, що для досягнення стратегічної мети руху опору необхідно вдаватися до провокативних дій, які

передбачають високий ризик втрат. В такому разі слід дуже добре зважити можливі втрати і здобутки. Можливо, населення та учасники опору більше схильні до дисциплінованого та ненасильницького способу ведення боротьби? Чи здатні вони протистояти провокаціям та насильству? Стратеги повинні визначити, яких заходів слід вжити для підтримання дисципліни ненасильницької боротьби та продовження опору, незважаючи на жорстокість. Чи будуть можливими та дієвими такі засоби, як громадські звернення, заяви, листівки, марші та демонстрації, бойкоти прихильників диктатури? Лідери повинні завжди остерігатися *провокаторів*, які прагнуть підбурити демонстрантів до агресивних дій.

Дотримання стратегічного плану

Якщо продуманий стратегічний план вже розроблено, демократичні сили не повинні звертати увагу на спроби диктаторів відволікти їх від генеральної та конкретних стратегій кампаній, щоб перемістити увагу лідерів спротиву на другорядні проблеми. Так само й миттєві спалахи емоцій, хай навіть у відповідь на нову агресію диктатури, не повинні відволікати демократичний рух опору від генеральної стратегії чи стратегії окремої кампанії. Режим може свідомо вдаватись до нових агресій, щоб спровокувати демократичні сили відступити від добре продуманого плану, після чого їх набагато легше можна буде перемогти.

Поки фундаментальний аналіз стратегії вважається актуальним, завдання демократів полягає в неодмінному просуванні вперед, крок за кроком. Звичайно, траплятимуться зміни тактики чи обставин, і добрі лідери завжди готові використати нові можливості. Проте подібні пристосування не слід плутати зі зміною основних цілей генеральної стратегії чи стратегій окремих кампаній. Послідовне ж впровадження обраної генеральної стратегії та стратегій окремих кампаній неодмінно наблизить успіх.

Розділ восьмий

ПОЛІТИЧНИЙ СПРОТИВ У ДІЇ

У разі, якщо населення почувається безпорадним і наляканим, важливо, щоб початкові завдання у рамках кампанії були менш ризикованими і зміцнювали впевненість активістів у власних силах. Навіть такі дії, як, наприклад, носіння одягу у незвичний спосіб, можуть відкрито демонструвати розбіжності в поглядах, а також дати змогу населенню брати активну участь в акціях протесту. В інших випадках в центрі уваги на масових заходах можуть опинитися відносно незначні на перший погляд неполітичні питання (наприклад, захист стабільного водопостачання). Стратеги повинні обрати таку проблему, яка була б важливою для всіх і якою важко було б знехтувати. Досягнення успіху в таких кампаніях могло б не лише вирішити конкретні проблеми, а й переконати населення в тому, що воно насправді володіє могутнім потенціалом.

Під час тривалої боротьби більшість стратегій окремих кампаній *не повинні* ставити за мету негайне повалення диктатури, натомість вони повинні спрямовуватися на досягнення конкретних менш масштабних цілей. Так, не кожна кампанія вимагає участі усіх верств населення.

Плануючи низку окремих кампаній в межах реалізації генеральної стратегії, стратеги руху опору повинні передбачити, чим ці кампанії будуть відрізнятися одна від одної на початку, в середині й наприкінці тривалої боротьби.

Вибірковий опір

На початковому етапі боротьби дуже корисними можуть бути окремі кампанії з різними цілями. Такі вибіркові кампанії можуть змінювати одна одну чи накладатися в часі. Плануючи стратегію “вибіркового опору”, необхідно визначити конкретні проблеми чи скарги, що символізують загальне ярмо диктатури. Саме заходи, спрямовані на такі проблеми, можуть стати наповненням окремих кампаній, спрямованих на досягнення проміжних стратегічних цілей у межах всеохоплюючої генеральної стратегії.

Такі проміжні стратегічні цілі повинні бути реально досяжними з огляду на наявний та можливий потенціали демократичних сил. Це допоможе здобути низку перемог, а отже,

зміцнити моральний стан учасників, а також змінити на їхню користь баланс сил під час тривалої боротьби.

Стратегії вибіркового опору повинні зосереджуватися насамперед навколо конкретних соціальних, економічних чи політичних проблем. Їх можна обрати з метою збереження контролю над частинами соціально-політичної системи, перехоплення контролю над тими, що вже контролюються диктатурою, або відволікання уваги диктаторів від якоїсь конкретної мети. Якщо це можливо, кампанія вибіркового опору повинна спрямовуватися на одне чи більше вразливих місць диктатури, про що вже йшлося раніше, чинити на них найбільший тиск, використовуючи весь доступний потенціал.

Стратегію першої кампанії слід розробити заздалегідь. Якими мають бути її безпосередні цілі? Як це допоможе втіленню генеральної стратегії? За можливості, варто сформулювати, принаймні, загальні інструкції для другої а, може, ще й третьої кампанії. Усі ці стратегії потрібні для реалізації генеральної стратегії та повинні здійснюватися в її межах.

Символічний виклик

Розпочинаючи нову кампанію, спрямовану на повалення диктатури, варто обмежити в масштабах перші заходи конкретно політичного спрямування. Частково вони можуть бути заплановані для перевірки налаштованості населення на боротьбу чи впливу на його настрої, а також для того, щоб підготувати його до продовження боротьби шляхом політичного спротиву і відмови від співпраці.

Перші заходи, найімовірніше, матимуть форму символічного протесту або символічного акту тимчасової відмови від співпраці. Якщо кількість тих, хто бажає взяти участь у заходах, незначна, можна, наприклад, почати з висаджування квітів на символічно важливому місці, якщо ж ця кількість значна – можна організувати п'ятихвилинне припинення діяльності чи мовчання. В деяких інших випадках кілька осіб можуть оголосити голодування, вартування біля місця, що має символічне значення, короткий студентський бойкот або тимчасовий “сидячий страйк” у важливій установі. Більш агресивні дії диктатура, швидше за все, зустрине репресіями. Такі заходи як фізичне захоплення резиденції диктатора чи

центрального офісу поліції, передбачають високий ризик, і тому не рекомендуються для початку кампанії. Символічні акції протесту іноді можуть привернути значну увагу на державному та міжнародному рівнях, як це сталося наприклад з масовими вуличними демонстраціями у Бірмі 1988 року або голодуванням студентів на площі Тяньаньмін у Пекіні 1989 року. Велика кількість жертв протягом обох цих кампаній знову ж таки свідчить про те, що стратеги повинні планувати їх дуже ретельно. Хоча подібні заходи мають величезний моральний та психологічний вплив, самі по собі вони навряд чи достатні для повалення диктатури, оскільки залишаються значною мірою символічними і не змінюють владних позицій диктатури.

На початку кампанії зазвичай неможливо повністю закрити диктаторам доступ до джерел сили. Для цього було б необхідно, щоб практично усе населення та майже всі суспільні інституції, що перед тим значною мірою виявляли покору, виступили проти режиму, виявили відкритий спротив шляхом масової і наполегливої відмови від співпраці. Такого ще не траплялося і досягти цього найважче. В більшості випадків навіть короткочасна кампанія спротиву та абсолютної відмови від співпраці нереальна на ранніх етапах боротьби проти диктатури.

Поширення відповідальності

Під час кампанії вибіркового опору головного удару зазвичай завдає певна частина населення. У подальших кампаніях з різними цілями тягар боротьби буде перенесено на значно більшу кількість активістів. Наприклад, студенти можуть страйкувати з освітніх питань, духовні лідери та паства можуть зосередити увагу на виборюванні релігійних свобод, залізничники можуть прискіпливо дотримуватися правил безпеки з метою сповільнення функціонування залізничного транспорту, журналісти можуть виступати проти цензури шляхом публікації порожніх сторінок, де могли розміщуватися заборонені статті, поліція може постійно відмовлятися від затримання чи ув'язнення певних представників демократичної опозиції. Планування кампанії опору за проблемним і соціальним принципами дасть змогу перепочити окремим групам населення, не припиняючи опору. Вибірковий опір відіграє особливо важливу роль у *збереженні* незалежних соціальних, економічних

і політичних груп та інституцій поза контролем режиму, про що вже коротко йшлося раніше. Такі центри сили забезпечують інституціональну базу, за допомогою якої населення може чинити тиск або протистояти диктаторському контролю. Швидше за все, під час боротьби вони будуть найпершими мішенями для диктатури.

Мішень – сила диктатора

Оскільки тривала боротьба на основі попередніх стратегій розгортається на наступних більш стрімких та складних етапах, стратеги повинні продумати, як далі обмежити доступ диктатора до джерел сили. Застосування всенародної відмови від співпраці якраз має на меті створення нової ситуації, більш вигідної для демократичних сил.

Коли сили демократичного опору зміцнюються, стратеги можуть запланувати жорсткішу відмову від співпраці та спротив з метою ізоляції диктатора від джерел сили, політичного паралізування та, врешті-решт, руйнації самої диктатури. Необхідно ретельно спланувати, яким чином демократичні сили повинні добиватися підтримки окремих осіб і груп, які раніше були на боці диктатури. Цього можна досягти, викриваючи жорстокість режиму, описуючи ймовірні катастрофічні економічні наслідки політики диктатора і роз'яснюючи реальні шляхи і способи повалення диктатури. Прихильників режиму, принаймні, слід переконати зайняти нейтральну позицію (“сидіння на паркані”) або, ще краще, активно підтримати демократичний рух.

Під час планування та застосування політичного спротиву і відмови від співпраці дуже важливо звернути увагу на всі основні джерела, з яких диктатура отримує підтримку і допомогу, включаючи її власну кліку, політичні партії, поліцію, чиновництво і, особливо, армію. Слід уважно оцінити ступінь відданості режимові його військових сил, як солдатів, так і офіцерів, а також визначити рівень їхньої сприйнятливості впливів з боку демократичних сил. Можливо, багато простих солдатів насправді нещасні та залякані призовники? Можливо, багато солдатів та офіцерів мають до режиму претензії через особисті, сімейні або політичні проблеми? Слід з'ясувати, які ще чинники можуть зробити військових відкритими для

демократичного впливу? Спеціальну стратегію відносин з військовими та службовцями режиму необхідно розробити з самого початку визвольної боротьби. За допомогою слів, символів і дій демократичні сили можуть дати зрозуміти військовим, що визвольна боротьба буде жорсткою, цілеспрямованою і наполегливою. Військові повинні знати, що ця боротьба буде особливою і матиме на меті не загрозу їхньому життю, а повалення диктатури. Зрештою, такі спроби похитнуть моральний стан диктаторської армії і зроблять її прихильною демократичному рухові.

Такі ж самі стратегії можна застосувати у випадку з поліцією та цивільними службовцями. Однак спробу завоювати прихильність військових і, зрештою, схилити їх до непокорі режимові, не слід ототожнювати із заохоченням армії до якнайшвидшого повалення диктатури за допомогою військових дій. Подібний сценарій, імовірно, не сприятиме встановленню реальної демократії, оскільки, як ми вже зазначали, державний переворот не призводить до змін у балансі сил між населенням і правителями. Тому слід передбачити, наскільки військові офіцери схильні усвідомити, що ані військовий переворот, ані громадянська війна проти диктатури не є необхідними чи бажаними. Прихильні до руху опору офіцери можуть відіграти дуже важливу роль у демократичній боротьбі, поширюючи невдоволення та відмову від співпраці у військових підрозділах, закликаючи до відмови підпорядковуватися чи спокійного ігнорування наказів, а також відмовляючись від участі в репресіях. Військові також можуть надати демократичному рухові несилу до допомогу у різних формах, зокрема транспортом, інформацією, продовольством, медикаментами тощо.

Армія є одним з наймогутніших джерел сили диктаторів, адже її дисципліновані військові частини та зброя здатні придушити опір і покарати непокірне населення. *Стратеги руху опору повинні пам'ятати, якщо поліція, чиновництво та військові сили повністю підтримують режим і слухняно виконують його накази, повалити диктатуру винятково складно або й неможливо.* Саме тому перевагу слід надати таким стратегіям, які спрямовані на послаблення відданості продиктаторських сил.

Однак демократичні сили повинні врахувати, що невдоволення і непокора серед військових і поліції можуть бути дуже небезпечними для них самих. Солдатів і поліцію можуть очікувати суворі покарання за будь-який акт непокори і навіть страти за спробу повстання. Демократичні сили не повинні закликати військових до негайного повстання. Натомість, якщо є така можливість, треба дати їм зрозуміти, що існує безліч безпечніших форм відкритої непокори. Наприклад, поліція та армія можуть зволікати з виконанням репресивних наказів, не знаходити розшукуваних осіб, попереджувати учасників руху опору про очікувані репресії, арешти чи депортації, а також не надавати вищим військовослужбовцям важливу інформацію. Невдоволені офіцери у загальній низці наказів можуть “не помітити” наказів про репресії, солдати можуть стріляти над головами демонстрантів, а цивільні службовці можуть губити дані та інструкції, працювати неефективно, і “хворіти”, залишаючись вдома аж до повного “видужання”.

Зміни у стратегії

Стратеги політичного спротиву повинні постійно контролювати реалізацію генеральної та конкретних стратегій окремих кампаній. Можливо, наприклад, боротьба буде просуватися не так, як очікувалось. В такому разі слід внести необхідні зміни у стратегію. Що можна зробити для зміцнення руху опору та перехоплення ініціативи? Необхідно визначити проблему, провести стратегічний аналіз, можливо, перерозподілити обов'язки між різними групами учасників боротьби, мобілізувати додаткові джерела сили і розробити альтернативні варіанти дій. Після цього новий план слід негайно втілити в життя.

І навпаки, якщо боротьба просувається значно успішніше, аніж очікувалось, і диктатура розпадається швидкими темпами, як скористатися цими несподіваними здобутками з тим, щоб прискорити повалення диктатури? Розгляньмо це питання в наступному розділі.

Розділ дев'ятий

ЗНИЩЕННЯ ДИКТАТОРСЬКОГО РЕЖИМУ

Кінцевий наслідок добре організованих і успішних кампаній політичного спротиву полягає у зміцненні руху опору та розширенні суспільних сфер, в яких контроль диктатури буде обмежений. Під час проведення цих кампаній також накопичується важливий досвід політичного спротиву та відмови від співпраці, який стане у нагоді, коли рух опору набуде широких масштабів.

Як зазначалося у третьому розділі, для збереження своєї могутності диктатори потребують покори, співпраці та підпорядкування. Не маючи доступу до джерел сили, політична влада диктаторів слабне і врешті-решт зникає. Отже, найважливіше, що необхідно для повалення диктатури, – позбавити її підтримки. Варто розглянути, як політичний спротив може вплинути на джерела сили.

Доступними засобами підриву морального та політичного *авторитету* режиму – його легітимності – є символічне невизнання та спротив. Чим міцніший авторитет режиму, тим більше йому упокорюються, а, отже, він може розраховувати на більшу співпрацю. Для того, щоб створити серйозну загрозу диктаторському режиму, морального осуду замало, - його слід підтвердити діями. Відмова від співпраці і покори надзвичайно важливі для ізоляції джерел сили режиму.

Людські ресурси – це друге (після авторитету) важливе джерело сили режиму, що означає кількість та значущість осіб чи груп, які підкоряються, співпрацюють або допомагають диктаторам. Відмова від співпраці значної частини населення може створити серйозні проблеми режимові. Наприклад, якщо цивільні службовці вже не працюють ефективно або навіть не виходять на роботу, це може серйозно порушити функціонування адміністративного апарату. Здатність диктаторів здійснювати свою волю буде так само значно послаблена, якщо серед людей чи груп, які відмовляються від співпраці, є спеціалісти, що володіють особливими *знаннями та навиками*. Навіть здатність диктаторів приймати адекватні рішення та провадити ефективну політику може серйозно постраждати внаслідок таких дій.

Якщо послабити або кардинально змінити психологічні та ідеологічні впливи – так звані *нематеріальні чинники*, – які

змушують людей підкорятися і допомагати правителям, населення буде більш схильним до непокори і відмови від співпраці.

Влада диктаторів також прямо залежить від доступу до *матеріальних ресурсів*. Якщо контроль над фінансовими ресурсами, економічною системою, власністю, природними багатствами, транспортною системою та засобами зв'язку перебуватиме в руках фактичних або потенційних опонентів режиму, це означатиме, що ще одне важливе джерело сили режиму стане вразливим або й буде усунене. Страйки, бойкоти та розширення автономії в економічній сфері, системі зв'язку і транспортних засобів також сприятимуть послабленню режиму.

Як зазначалося раніше, головним джерелом сили диктаторів є здатність застосовувати *погрози та санкції* – залякувати і карати тих, хто виявляє свій норов, непокору та відмову від співпраці. Це джерело сили можна послабити двома шляхами: по-перше, якщо населення готове, як у воєнний час, зіткнутися з серйозними наслідками, що визначатимуть ціну спротиву, ефективність застосовуваних режимом санкцій суттєво зменшиться (репресії диктатури не забезпечать бажаної покори); по-друге, якщо поліція та військові сили самі будуть виявляти невдоволення, вони можуть, особисто чи масово, в той чи інший спосіб ухилятися від виконання наказів на ув'язнення, побиття чи стрілянину по учасниках опору. Якщо вже диктатори не можуть покладатися на поліцію і військові сили при здійсненні репресій, це означає, що на диктатуру справді насунулась серйозна загроза.

Отже, для досягнення успіху в боротьбі проти сильної диктатури необхідно, щоб відмова від співпраці та спротив сприяли обмеженню доступу режиму до джерел сили, а то й цілковитій їх ізоляції. Без постійного поповнення своїх сил диктатура ослабне і врешті-решт зазнає краху. Тому стратегія планування політичного спротиву повинна спрямовуватися саме на найважливіші джерела сили диктатора.

Розширення свободи

На етапі вибіркового опору політичний спротив може бути поєднаний з розширенням самостійності соціальних, економічних, культурних і політичних інституцій, що суттєво розширить “демократичний простір” суспільства і сприятиме

обмеженню диктаторського контролю. Коли громадянські інституції зміцнюються, населення зможе продовжувати будувати незалежне суспільство поза контролем диктаторів, незалежно від їхнього бажання. Якщо ж диктатура почне втручатися, щоб придушити таке “розширення свободи”, ненасильницький спротив можна застосувати для оборони цього нового відвойованого простору, внаслідок чого режим буде змушений зіткнутися ще з одним “фронтом” боротьби.

Іноді поєднання опору і процесу створення інституцій може призвести до свободи *де факто*, коли баланс сил в суспільстві змінюється настільки кардинально, що розпад диктаторського режиму і формальне встановлення демократії не викликає сумнівів. Яскравим прикладом прогресивного оновлення суспільних функцій та інституцій шляхом руху опору є Польща 70-80-х років. Так, попри переслідування, католицька церква ніколи не була повністю упокорена комуністичним режимом. 1976 року окремі представники інтелігенції та робітничого класу для втілення своїх політичних ідей почали створювати групи на зразок KOR (Комітет оборони робітників). Була створена профспілка “Солідарність”, яка володіла величезним потенціалом для ефективного проведення страйків, що 1980 року сприяло її легалізації. Селяни, студенти та багато інших груп населення також створювали свої незалежні організації. Коли комуністи усвідомили, що ці групи змінили політичні реалії в суспільстві, вони знову заборонили “Солідарність” і повернулися до військового правління.

Проте навіть за численних ув’язнень і жорстоких переслідувань нові незалежні суспільні інституції продовжували функціонувати; видавалися десятки нелегальних газет і журналів, підпільні видавництва щорічно публікували сотні книг, а відомі письменники бойкотували прокомуністичні публікації і державні видавництва. Подібні процеси відбувалися і в інших суспільних сферах.

Військовий комуністичний уряд Ярузельського змальовували як вершника, що скаче по головах суспільства. Службовці залишалися на своїх посадах у тих самих кабінетах, режим все ще міг чинити тиск на суспільство через покарання, ув’язнення, арешти, цензуру тощо, однак контролювати

суспільство він уже не міг. Остаточне повалення режиму було лише справою часу.

Навіть якщо диктатура все ще утримує урядові посади, іноді можна створити демократичний “паралельний уряд”. Він міг би ефективно діяти як конкурентний альтернативний уряд, якому населення та суспільні інституції висловлюють довіру, підтримку і готовність до співпраці. За таких умов диктатура поступово втрачатиме всі ознаки уряду. Врешті-решт на етапі переходу до демократичної системи демократичний альтернативний уряд може повністю замінити диктаторський режим. Наступними кроками перехідного етапу повинна стати належним чином прийнята конституція та проведені вибори.

Повалення диктатури

Протягом інституціональних перетворень у суспільстві рух спротиву та відмови від співпраці може розширитись. Стратеги демократичних сил повинні передбачити заздалегідь, що в певний момент демократичний рух вийде за межі вибіркового опору, розпочнеться масовий спротив. У більшості випадків створення, організація та розширення можливостей руху опору вимагатиме певного часу, і розгортання масового спротиву може розпочатися лише через кілька років. Протягом цього проміжного періоду слід проводити кампанії вибіркового опору, спрямовані на досягнення принципово важливих політичних цілей, залучаючи широкі верстви населення на всіх рівнях. З урахуванням організованого та дисциплінованого політичного спротиву під час розширення цих заходів, швидше за все приховані слабкі місця диктатури стануть очевидними. З часом поєднання сильного політичного спротиву та створення незалежних інституцій, імовірно, сприятиме підвищенню уваги міжнародної спільноти до демократичних сил. Це може викликати міжнародний дипломатичний осуд режиму, бойкоти та ембарго на підтримку демократичних сил (як було у Польщі).

Стратеги повинні знати, що в деяких випадках повалення диктатури відбувається дуже швидко, як, наприклад, у Східній Німеччині 1989 року. Таке стає можливим за умови, що джерела сили режиму повністю ізольовані внаслідок всенародної революції проти диктатури. Проте це трапляється нечасто, тому

краще розраховувати на тривалу боротьбу (але бути готовими і до короткочасної).

Під час визвольної боротьби слід святкувати навіть незначні перемоги, відзначаючи тих, хто зробив внесок у їх досягнення. Такі святкування допоможуть підтримати моральний дух опору, який знадобиться на наступних етапах боротьби.

Відповідальність за успіх

Щоб унеможливити нову диктатуру і забезпечити поетапне встановлення стійкої демократичної системи, творці генеральної стратегії повинні заздалегідь визначити можливі та бажані шляхи ведення успішної боротьби. Демократи повинні розрахувати, яким чином наприкінці боротьби буде здійснено перехід від диктатури до тимчасового уряду. Тоді треба буде якнайшвидше створити новий діючий уряд, однак це не повинен бути колишній уряд в оновленому складі. Слід визначити, які структури колишнього уряду (наприклад, політичну поліцію) треба повністю скасувати через їхній успадкований антидемократичний характер, а також, які структури можна залишити і в подальшому демократизувати. Повний розпуск уряду може спричинити безлад і призвести до нової диктатури.

Потрібно заздалегідь продумати політику щодо високих посадових осіб режиму після розпаду диктатури. Наприклад, чи слід притягувати диктаторів до суду? Чи дозволити їм назавжди покинути країну? Які ще можливі варіанти, сумісні з політичним спротивом, потребою перебудови країни та становлення демократії після перемоги? Необхідно уникнути кривавої розправи, що може мати жахливі наслідки для майбутньої демократичної системи.

Конкретні плани переходу до демократії треба підготувати вже тоді, коли диктатура ослаблена чи перебуває в агонії. Такі плани допоможуть уникнути захоплення влади іншою групою шляхом державного перевороту. Також необхідно розробити плани створення конституційного уряду на основі неухильного дотримання політичних та особистих свобод. Завоювання, здобуті дорогою ціною, не можна втрачати через брак планування. Зіткнувшись з населенням, яке виборює все більше влади, та зростанням кількості незалежних демократичних груп та інституцій, – усе це диктатура вже не здатна контролювати, –

диктатори зрозуміють, що їхні дні при владі злічені. Масові протести суспільства, загальні страйки, масове ухилення від співпраці, марші спротиву чи інші заходи значно підірватимуть функціонування режиму та пов'язаних з ним інституцій. Наслідком такого вміло організованого і, з часом, масового спротиву стане те, що диктатори втратять владу, а демократичний рух переможе, не вдаючись до насильства. Режим розпадеться на очах учасників руху спротиву. Не кожна така спроба матиме успіх, боротьба не завжди буде легкою, і дуже рідко успіху вдасться досягти швидко. Слід пам'ятати, що кількість виграних і програних збройних війн однакова. Натомість, політичний спротив пропонує реальні можливості для перемоги. Як зазначалося раніше, ці можливості можна розширити шляхом створення виваженої генеральної стратегії, ретельного стратегічного планування, наполегливої праці та дисциплінованої відважної боротьби.

Розділ десятий

ФУНДАМЕНТ ДЛЯ МІЦНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Повалення диктатури – це безперечно вагомий привід для святкування. Люди, які так довго страждали і заплатили дорогу ціну за перемогу, заслуговують на радість, відпочинок і визнання. Вони мають пишатися собою, а також тими, хто боровся пліч-о-пліч з ними заради досягнення політичної свободи. Не всі дочекалися цього дня. Загиблих треба вшановувати разом з тими, хто вижив, як героїв, що допомагали творити історію визволення їхньої країни.

На жаль, ще не час втрачати пильність. Навіть якщо повалення диктатури шляхом політичного спротиву завершилось успіхом, слід вжити запобіжних заходів, щоб не допустити встановлення нового репресивного режиму, який може постати з безладу після повалення старого. Лідери продемократичних сил повинні заздалегідь підготуватися до організованого переходу до демократії. Не потрібно руйнувати диктаторські структури. Слід створити конституційно-правову основу та виробити норми поведінки міцної демократії. Не варто сподіватися, що одразу після повалення диктатури постане ідеальне суспільство. Розпад диктаторського режиму за умов розширення свободи є лише початком тривалих зусиль, спрямованих на поліпшення життя суспільства та забезпечення людських потреб. Серйозні політичні, економічні та соціальні проблеми залишаться на довгі роки, а їх вирішення потребуватиме співпраці багатьох людей і груп суспільства. Нова політична система повинна надати людям з різними поглядами та вподобаннями можливість для подальшої конструктивної праці та вироблення стратегії, що допоможе вирішувати проблеми у майбутньому.

Загроза нової диктатури

Ще Арістотель застерігав: не виключений варіант, коли “тиранія може змінитися тиранією...”¹⁴. Яскраві історичні приклади цього у Франції (якобінці та Наполеон), Росії (більшовики), Ірані (Аятолла), Бірмі (SLORC) та інших країнах свідчать про те, що певні особи чи групи розглядають повалення диктатури лише як можливість прибрати владу до своїх рук. Їхні мотиви можуть різнитися, проте наслідки часто приблизно

---

¹⁴ Aristotle, *The Politics*, Book V, Chapter 12, p. 233.

однакові. Новий диктаторський режим може бути навіть жорстокішим за попередній і встановити ще суворіший контроль.

Навіть напередодні падіння режиму прихильники старого режиму робитимуть спроби зірвати демократичну боротьбу шляхом політичного спротиву, інсценізуючи державний переворот з тим, щоб перехопити перемогу народного руху опору. Це може виглядати як повалення диктатури, але насправді вони лише прагнуть встановити оновлену модель старого режиму.

Як уникнути державного перевороту

Існує декілька шляхів уникнення перевороту у щойно визволеному суспільстві. Часом для того, щоб перешкодити такій спробі, достатньо бути добре обізнаними з цими можливостями¹⁵. Одразу ж після початку перевороту заколотники вимагатимуть легітимізації, тобто визнання їхнього морального і політичного права на здійснення влади. Тому першим принципом захисту від переворотів є відмова визнавати легітимність заколотників.

Заколотники прагнуть, щоб громадські лідери і населення підтримали їх, а також намагатимуться спантеличити їх чи схилити до пасивності. Для того, щоб посилити свій контроль над збентеженим суспільством, заколотники потребуватимуть співпраці з радниками та спеціалістами, чиновниками і цивільними службовцями, адміністраторами та суддями. Їм також буде необхідно, щоб велика кількість людей, які задіяні в політичній системі, суспільних інституціях, економічній системі, поліції та військових силах, пасивно підкорялася і виконувала свої звичайні функції, а також накази та розпорядження заколотників.

Тому другий засадничий принцип захисту від переворотів полягає у протистоянні заколотникам шляхом спротиву та відмови від співпраці. По суті, проти цієї нової загрози можна застосувати ті ж самі методи, що й проти диктатури, однак їх треба вжити негайно. Якщо заколотникам відмовлять і в легітимності, і в співпраці, переворот, позбавлений політичної основи, зійде нанівець, і відновиться можливість побудови демократичного суспільства.

---

¹⁵ Детальніше про засоби опору проти переворотів див.: Gene Sharp, *The Anti-Coup* (Boston, MA: The Albert Einstein Institution, 2003).

Розробка проекту нової конституції

Для нової демократичної системи потрібна конституція, яка закладає фундамент демократичного управління. Конституція повинна окреслити завдання уряду, визначити межі його повноважень, засоби і терміни проведення виборів посадових осіб до уряду і законодавчого органу, невід'ємні права людини, а також розподіл владних повноважень між національним і нижчими рівнями органів державного управління. Для збереження демократичної центральної влади необхідний чіткий розподіл повноважень між її законодавчою, виконавчою та судовою гілками. Щоб унеможливити будь-яке законне втручання у діяльність уряду, слід накласти жорсткі обмеження на діяльність поліції, розвідки та військових сил.

Заради збереження демократичної системи та попередження диктаторських тенденцій і дій, бажано, щоб конституція закріплювала федеральний устрій з наданням значних повноважень державним, регіональним і місцевим органам управління. У деяких випадках прикладом може служити швейцарська система кантонів, де порівняно невеликі території, залишаючись у складі єдиної держави, володіють широкими повноваженнями. Якщо в історії визволеної країни раніше вже існувала подібна конституція, буде розумно просто відновити її чинність, зробивши необхідні та бажані поправки. За відсутності придатної старої конституції може виникнути необхідність у тимчасовій, в іншому ж випадку треба підготувати нову конституцію. Розробка проекту нової конституції потребує часу і виваженості. Бажано і необхідно, щоб у процесі ратифікації нового тексту конституції або внесених поправок брав участь народ. Слід бути дуже обережним, включаючи до конституції обіцянки, які пізніше неможливо буде виконати, або положення, які передбачають високоцентралізоване управління, оскільки і те й інше може призвести до встановлення нової диктатури. Конституційні формулювання повинні бути зрозумілі більшості населення, а не лише юристам чи іншим представникам еліти.

Демократична оборонна стратегія

Визволена країна може також зіткнутися із зовнішніми загрозами, ефективно протистояння яким вимагатиме належного рівня її обороноздатності. Можливі спроби іноземних сил

встановити економічне, політичне чи військове панування. Заради підтримання в державі демократії необхідно серйозно розглянути можливості застосування базових принципів політичного спротиву до потреб національної обороноздатності¹⁶. Визволені держави можуть доручити свій захист безпосередньо населенню і таким чином уникнути необхідності створювати потужну військову міць, яка сама по собі може загрожувати демократії і потребує значних економічних ресурсів, що значно більше знадобляться для інших цілей. Слід пам'ятати, що деякі угруповання в своєму прагненні встановити нову диктатуру знехтують будь-якими конституційними положеннями. Тому населення повинно завжди вдаватися до політичного спротиву та відмовлятися від співпраці з потенційними диктаторами з метою збереження демократичних структур, прав і процедур.

Відповідальність, гідна високої оцінки

Наслідки ненасильницької боротьби полягають не тільки в послабленні та поваленні диктатури, а й у переданні влади пригнобленим. Це дає змогу людям, які раніше почувалися лише пішаками або жертвами, безпосередньо здійснювати владу і власними зусиллями добиватися ширшої свободи і справедливості. Такий досвід боротьби має важливі психологічні наслідки для тих, хто раніше чувся безпорадним, утверджує їхню самоповагу і впевненість у своїх силах.

Один з важливих довгострокових наслідків ненасильницької боротьби за встановлення демократичного суспільства полягає у тому, що суспільство набуває здатності долати сьогоденні та майбутні труднощі і проблеми, такі як зловживання владою уряду, корупція, неприпустима поведінка якоїсь суспільної групи, економічна нерівність, а також нівелювання демократичних ознак політичної системи. Маючи досвід політичного спротиву, населення буде менш вразливим до можливих загроз у майбутньому. Досвід ненасильницької боротьби після досягнення свободи забезпечить засоби для збереження демократії, громадянських свобод, прав національних меншин і привілеїв державних, регіональних і місцевих урядових і неурядових інституцій. За допомогою цих засобів окремі особи

---

¹⁶ Див.: Gene Sharp, *Civilian-Based Defense: A Post-Military Weapons System* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990).

чи групи можуть також мирно висловлювати свою незгоду з важливих питань, через які опозиційні групи іноді вдаються до терористичних актів чи партизанської війни.

Ідеї політичного спротиву та ненасильницької боротьби, що розглядалися вище, покликані допомогти всім особам чи групам, які прагнуть позбавити свій народ деспотичного гніту і встановити міцну демократичну систему, де існує повага до людських свобод і діяльності на благо суспільства.

На підставі викладених у цьому дослідженні ідей можна сформулювати три головні висновки:

- звільнення від диктатури можливе;
- досягнення свободи вимагає ретельно продуманого стратегічного планування;
- такі якості як пильність, працьовитість та дисципліна боротьби, є визначальними у досягненні поставленої мети.

Часто повторюване висловлювання “Свобода не вільна” є правдивим. Жодна зовнішня сила не прийде, щоб дати пригнобленим людям таку бажану свободу. Вони повинні навчитися, як здобувати свободу самим, а це непросте завдання! Якщо громадяни усвідомлять, що саме їм необхідно для визволення, вони зможуть спланувати дії, за допомогою яких ціною важкої праці врешті-решт досягнуть свободи. Після цього, старанно докладаючи зусиль, вони зможуть встановити новий демократичний порядок і бути готовими до його захисту. Свобода, здобута в такій боротьбі, буде стабільною. Її здатен утримувати лише сильний народ, відданий ідеї її збереження та зміцнення.

Додаток

МЕТОДИ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ¹⁷

Методи ненасильницького протесту та переконання

Офіційні заяви

1. Публічні промови
2. Листи з висловленням невдоволення чи підтримки
3. Декларації організацій або інституцій
4. Громадські звернення із підписами підтримки
5. Декларації звинувачення або намірів
6. Групові чи масові петиції

Контакти з широкою громадськістю

7. Гасла, карикатури і символи
8. Знамена, плакати та інша демонстративна інформація
9. Листівки, брошури і книги
10. Газети та журнали
11. Записи, радіо й телебачення
12. Повітряні та наземні написи

Групове представництво

13. Делегації
14. Пародійне вручення нагород
15. Групове лобіювання
16. Пікетування
17. Пародія на вибори

Символічні громадські заходи

18. Вивішування прапорів та носіння символічних кольорів
19. Носіння символів
20. Молитви та служіння
21. Розповсюдження символічних об'єктів
22. Роздягання на знак протесту
23. Знищення своєї власності
24. Символічне запалювання вогнів (смолоскипи, ліхтарі, свічки)
25. Демонстрація портретів
26. Малювання як висловлення протесту
27. Нові вуличні знаки та назви
28. Символічні звуки
29. Символічне висловлення претензій
30. Брутальні жести

Тиск на окремих осіб

31. “Переслідування” посадових осіб
32. Висміювання посадових осіб

---

¹⁷ Цей перелік разом з визначеннями та історичними прикладами взято з книги: Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action, Part Two, The Methods of Nonviolent Action* (Boston, MA: Porter Sargent, 1973).

33. Братання
34. Цілодобова демонстрація протесту

Драматичні і музичні методи

35. Гумористичні коментарі та вчинки
36. Вистави та виконання музичних творів
37. Спів

Процесії

38. Марші
39. Паради
40. Релігійні процесії
41. Паломництва
42. Автоколони

Вшанування померлих

43. Політична жалоба
44. Пародійні обряди поховання
45. Демонстративні обряди поховання
46. Зібрання на місцях поховань для вшанування померлих

Публічні зібрання

47. Висловлення протесту чи підтримки
48. Мітинги протесту
49. Замасковані мітинги протесту
50. Неформальні лекції

Відхід та відмова

51. Негайне припинення участі на знак протесту
52. Мовчанка
53. Відмова від почестей
54. Демонстративний відхід

Методи відмови від соціальної співпраці

Відлучення окремих осіб

55. Соціальний бойкот
56. Вибірковий соціальний бойкот
57. Метод “бездіяння Лісістрати”¹⁸
58. Виключення
59. Офіційна заборона

Відмова від участі у суспільних та обрядових подіях, та від співпраці з інституціями

60. Призупинення соціальних і спортивних заходів
61. Бойкотування суспільного життя
62. Студентський страйк

---

¹⁸ Лісістрата – героїня однойменної комедії античного письменника Аристофана, яка підбила жінок відмовити чоловікам у виконанні подружніх обов’язків, допоки ті не припинять воювати.

63. Суспільна непокора
64. Вихід із суспільних інституцій
- Відособлення від соціальної системи**
65. Усамітнення
66. Тотальна особиста відмова від співпраці
67. Відхід робітників
68. Укриття у сховищі
69. Колективне зникнення
70. Еміграція на знак протесту (hijrat)

Методи відмови від економічної співпраці

а) Економічні бойкоти

Дії споживачів

71. Бойкот споживачів
72. Відмова від споживання бойкотованих товарів
73. Стратегія самообмеження
74. Затримання орендної плати
75. Відмова брати в оренду
76. Бойкот споживачів на державному рівні
77. Бойкот споживачів на міжнародному рівні

Дії робітників і виробників

78. Бойкот працівників
79. Бойкот виробників

Дії працівників проміжних ланок

80. Бойкот постачальників і завскладами

Дії власників та управлінців

81. Бойкот торговців
82. Відмова здавати в оренду чи продавати нерухомість
83. Локаут (недопущення роботодавцем працівників до їхніх робочих місць, поки вони не погодяться на вимоги)
84. Відмова надавати промислову підтримку
85. Загальний страйк торговців

Дії власників фінансових ресурсів

86. Відкликання банківських депозитів
87. Відмова сплачувати податки, збори та штрафи
88. Відмова сплачувати борги чи проценти
89. Блокування грошових фондів і кредитів
90. Відмова декларувати прибутки
91. Відмова від урядових коштів

Дії урядів

92. Внутрішнє ембарго
93. Занесення торговців у чорний список
94. Міжнародне ембарго на закупівлю

- 95. Міжнародне ембарго на продаж
- 96. Міжнародне торгівельне ембарго

б) Страйк

Символічні страйки

- 97. Страйк протесту
- 98. Швидкий відхід (блискавичний страйк)

Сільськогосподарські страйки

- 99. Селянський страйк
- 100. Страйк фермерів

Страйки спеціальних груп

- 101. Відмова від примусової праці
- 102. Страйк ув'язнених
- 103. Страйк цехів
- 104. Професійний страйк

Звичайні промислові страйки

- 105. Страйк службовців
- 106. Промисловий страйк
- 107. Страйк солідарності

Обмежені страйки

- 108. Частковий страйк
- 109. Страйк з метою пом'якшити ситуацію
- 110. Страйк з уповільненням темпів роботи
- 111. Чітке дотримання робочих годин, із метою спричинення затримок із виконання завдань, що потребують додаткового часу для їх виконання
- 112. Масове “захворювання”
- 113. Страйк шляхом залишення роботи
- 114. Обмежений страйк
- 115. Вибірковий страйк

Багатогалузеві страйки

- 116. Генеральний страйк
- 117. Загальний страйк

Поєднання страйків та економічних заходів

- 118. Припинення роботи і торгівлі на знак протесту (hartal)
- 119. Припинення економічної діяльності

Методи відмови від політичної співпраці

Відмова від підпорядкування

- 120. Утримання чи відмова від лояльності
- 121. Відмова у громадській підтримці
- 122. Видання та промови на підтримку руху опору

Відмова громадян співпрацювати з урядом

- 123. Бойкот законодавчих органів
- 124. Бойкот виборів
- 125. Бойкот урядової служби та посад
- 126. Бойкот урядових відомств, відділів та інших органів
- 127. Вихід з державних навчальних закладів
- 128. Бойкот проурядових організацій
- 129. Відмова надавати допомогу силовим установам
- 130. Знищення особистої інформації та даних про місцеперебування
- 131. Відмова визнати призначених посадових осіб
- 132. Відмова від розпуску існуючих інституцій

Альтернативи громадянської покори

- 133. Неохоча та вповільнена згода на поступки
- 134. Непідкорення нікому, крім прямого керівництва
- 135. Народна непокора
- 136. Відверта непокора
- 137. Відмова від розпуску зібрання чи мітингу
- 138. “Сидячий” страйк
- 139. Відмова від військового призову та депортації
- 140. Переховування, втеча і конспірація
- 141. Громадянська непокора “нелегітимним” законам

Дії урядових службовців

- 142. Вибіркова відмова від урядової допомоги
- 143. Блокування командних та інформаційних каналів
- 144. Гальмування та перешкоджання роботі уряду
- 145. Загальна відмова від адміністративної співпраці
- 146. Відмова від співпраці у сфері судочинства
- 147. Цілеспрямована неефективна робота та вибіркова відмова від співпраці силовиків
- 148. Повстання

Урядові дії на внутрішньому рівні

- 149. Напівзаконне ухиляння та відкладання прийняття рішень
- 150. Відмова від співробітництва з урядовими структурами

Урядові дії на міжнародному рівні

- 151. Зміна на рівні дипломатичного чи іншого представництва
- 152. Відтермінування або скасування дипломатичних заходів
- 153. Утримання від дипломатичного визнання
- 154. Розрив дипломатичних відносин
- 155. Вихід з міжнародних організацій
- 156. Відмова у членстві в міжнародних органах
- 157. Виключення з міжнародних організацій

Методи ненасильницького втручання

Психологічне втручання

- 158. Навмисна відмова від оборони
- 159. Голодування
  - (а) Голодування з метою морального тиску
  - (б) Голодування-страйк
  - (в) Голодування за принципами сатіяграха¹⁹
- 160. Зворотний судовий процес
- 161. Ненасильницьке роздратування опонента

Фізичне втручання

- 162. Протест сидячи
- 163. Протест стоячи
- 164. Протест за допомогою автомобільних рейдів
- 165. Перехід річки на знак протесту
- 166. Вештання на знак протесту
- 167. Моління на знак протесту
- 168. Ненасильницькі рейди
- 169. Ненасильницькі повітряні рейди
- 170. Ненасильницьке вторгнення
- 171. Ненасильницьке скандування
- 172. Ненасильницьке перешкоджання
- 173. Ненасильницьке заволодіння приміщенням

Соціальне втручання

- 174. Встановлення нових соціальних моделей
- 175. Перевантаження засобів обслуговування
- 176. Зупинка транспорту на знак протесту
- 177. Безупинне висловлення думки
- 178. “Пророкування” майбутнього опонентам
- 179. Альтернативні суспільні інституції
- 180. Альтернативні системи зв’язку

Економічне втручання

- 181. Зворотний страйк
- 182. Протест шляхом невиходу на роботу
- 183. Ненасильницьке захоплення території
- 184. Блокади на знак спротиву
- 185. Виготовлення карикатурних грошей та інших підробок з політичною метою
- 186. Превентивна закупівля
- 187. Захоплення власності

---

¹⁹ Сатіяграх – засадничий принцип концепції визвольної боротьби Махатми Ганді, що означає “наполегливість у досягненні істини” (прим. перекладача). У нас – “сатіяграха”- букв. санскр. – впертість в істині.

- 188. Демпінг
- 189. Вибіркова протекція
- 190. Альтернативні ринки
- 191. Альтернативні транспортні системи
- 192. Альтернативні економічні структури

Політичне втручання

- 193. Перевантаження адміністративної системи
- 194. Викриття таємних агентів
- 195. Добровільне ув'язнення
- 196. Громадська непокора “нейтральним” законам
- 197. Продовження роботи без співпраці з режимом
- 198. Подвійний суверенітет і паралельний уряд

ПРИМІТКИ ЩОДО ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕВИДАННЯ ЦЬОЇ ПУБЛІКАЦІЇ

Це видання передано у громадське користування з метою сприяння розповсюдженню. Це означає, що кожен може його перевидавати чи розповсюджувати. Водночас автор хотів би висловити деякі побажання, хоча ніхто не є юридично зобов'язаним їх дотримуватися.

- Автор просить у разі перевидання не вносити жодних змін у текст, нічого не додавати і не скорочувати.
- Автор просить осіб, які бажають перевидати дану публікацію, повідомити про це Інститут ім. Альберта Ейнштейна (контактна інформація міститься нижче).
- Автор просить при перекладі докласти всіх зусиль для збереження первісного значення тексту. Деякі терміни важко буде одразу перекласти на інші мови, оскільки в них може не існувати прямих відповідників для “nonviolent struggle” та подібних термінів. Тому особливу увагу необхідно звернути на те, щоб переклад цих термінів і понять був адекватно сприйнятий новими читачами.
- Вибір перекладача пропонується здійснювати конкурсним методом. Кандидатів слід оцінювати за критеріями вільного володіння англійською та мовою, якою буде перекладене це видання. Також оцінюються загальні знання з теми перекладу та розуміння вжитих у тексті термінів і понять.
- Координатора обирають так само. Його обов'язки полягають у ретельному перегляді перекладу та підготовці зауважень і висновків для перекладача. Краще, якщо він і перекладач не знайомі одне з одним.
- Після того, як відібрано перекладача і координатора перекладу, перекладач подає координаторові переклад двох-трьох сторінок тексту разом зі списком ключових термінів, які вживаються у тексті.
- Координатор оцінює переклад і готує свій висновок перекладачеві.
- Якщо між перекладом і висновком координатора існують значні розбіжності, можна замінити одного чи іншого, залежно від рішення особи чи групи, яка фінансує видання. Якщо існують незначні проблеми, перекладач продовжує

перекладати увесь текст, враховуючи зауваження координатора.

- Після завершення перекладу тексту координатор оцінює його і надає свій висновок перекладачеві.
- Перекладач враховує цей висновок, вносить усі необхідні зміни, після чого остаточна перекладена версія тексту вважається готовою до друку і розповсюдження.

Засади діяльності Інституту ім. Альберта Ейнштейна

Місія Інституту ім. Альберта Ейнштейна полягає у поширенні в усьому світі концепції ненасильницького спротиву та її стратегічного застосування під час конфліктів.

Діяльність Інституту спрямована на:

- захист демократичних свобод та інституцій;
- протистояння гнобленню, диктатурі й геноциду;
- зміну громадської думки про насильство як дієвий засіб стратегії.

Зазначена мета досягається трьома шляхами:

- заохоченням досліджень та вивчення методів ненасильницького спротиву і досвіду його застосування під час різноманітних конфліктів у минулому;
- поширенням результатів цих досліджень серед громадськості шляхом публікації, проведення конференцій та через ЗМІ;
- безпосереднім консультуванням зі сторонами конфлікту щодо стратегічного потенціалу ненасильницьких дій.

Інститут ім. Альберта Ейнштейна

427 Newbury Street

Boston, MA 02115-1801, USA

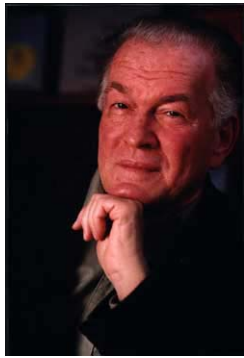
тел: 8-10-1-617-2474882

Fax: 8-10-1-617-2474035

ел. пошта: einstein@igc.org

Інтернет адреса: <http://www.aeinstein.org/>

Про автора

Джін Шарп, доктор філософії (Оксфорд), провідний науковець Інституту ім. Альберта Ейнштейна у Бостоні (штат Массачусетс). Отримав ступені бакалавра та магістра в державному університеті Огайо, а також науковий ступінь доктора філософії з політичної теорії Оксфордського університету. Також має почесні ступені доктора права Манхеттенського коледжу та доктора гуманітарної служби коледжу Рів'єри. Заслужений професор політичних наук університету Массачусетс-Дартмут, також викладав в університеті Осло, Массачусетському університеті в Бостоні, і протягом майже тридцяти років займався науковими дослідженнями у Центрі міжнародних відносин Гарвардського університету. Є автором книг англійською мовою: “Політика ненасильницьких дій” (1973), “Ганді як політичний стратег” (1979), “Суспільна сила та політична свобода” (1980), “Створення непереможної Європи” (1985) і “Оборона на громадських засадах: система повоєнної зброї” (1990). 2003 року вийшла нова книга “Ведення ненасильницької боротьби: практика двадцятого і потенціал двадцять першого століття”. Його праці перекладені більш ніж тридцятьма мовами.

Девід Шорт, доктор філософії (Оксфорд), провідний науковець Інституту ім. Аластера Кіннокена у Вестмінстерському університеті Оксфордського університету. Також має посади старшого викладача та викладача в британському університеті Олба, а також науковий консультант доктор філософії з політичної теорії Оксфордського університету. Також має посади старшого викладача права Манчестерського університету та викладача гуманітарної науки в університеті Річ'єра. Закордонний професор політичної теорії університету Массачусетс-Лоріан, також викладає в університеті Олба, Массачусетського університету в Бостоні, і працює викладачем у Центрі міжнародної освіти Гарвардського університету. Є автором кількох академічних творів: "Політична теоретична діяльність" (1974), "Гамільтон на політичній сцені" (1976), "Сучасна політична теорія та політична практика" (1988), "Сучасна політична теорія" (1988) і "Шорт на британській політичній сцені" (1990). 2001 року видав свою книгу "Будова політичної теорії: проєкти демократії і політична діяльність в епоху глобалізації". Він є автором перекладів кількох своїх академічних творів.

